नेपालभाषा निथी दुगुया छुं आधार

काशीनाथ तमोट

पिकाक
कुलां साहित्य पाःलाः

रवि शाक्य, इखाछेँ, यल

कुलां पिथना-१

रवि शाक्य, इखाछेँ, यल

पुलांगु नेपालभाषा निथी दुगुया छुं आधार

□ काशीनाथ तमोट

पिकाक

कुलां साहित्य पा:ला:

पाटन संयुक्त क्याम्पस

यलध्वाखा, यल

ने. सं. १११३ न्हूदँ

मू- २० ।-

थाकू:- लसता प्रेस, क्वा:बहा: येँ ।

१. पृष्ठभूमि

१.१. पुलांगु नेपालभाषाया अध्ययन

पुलांगु नेपालभाषाया भाषा वैज्ञानिक व्वँज्या जूगु सच्छिदँ दत । थ्व ज्या दक्वसिबय् ह्लापां नवेंया अगस्त कनरायडीं ने. सं. १०११ स "नेपालभाषा: व्याकरण व भाषा–परीक्षा" च्वखँ च्वया, छुत । कनरायडीं हे निदँ लिपा "संस्कृत–नेपालभाषा शब्दावली" नं पिका:गु ख: । थ्व ने. सं. ६६५ स रूसया पौरस्त्यविद् मिनायफ नेपा: झा:बले यलया पण्डित गुणनन्दं यलया हे मल्लकालीन संस्कृतविद् हरिवंश शर्मां ने. सं. ८०० ज:ख:पाखे च्व:गु "नाममाला" सफू ह्लचया:ब्यूगु ख: । थुकियात "अमरसिंह सफुरि" नं धाइ । थ्व अमरकोशया निगूगु काण्ड मनुष्य वर्गतकया ल्यया व पद्यबद्ध नेपालभाषा अनुवाद सफू ख: । थ्वयां लिपा डेन्मार्कया हायन्स जोर्गेन्सनं नेपालभाषाया अध्ययन, विश्लेषणय् थ:गु जीवनया नीदँ (१०४१–१०६१) फुकादिल । वय्कलं च्वखँ (स्वंगू) जक मखु प्यंगु सफू नं पिकयादिल, गुकी खँग्व:धुकू (१०५६) व व्याकरण (१०६१) मुख्य ख: । थौंकन्हय् स्वीडेनया डा० लीनहार्ड पुलांगु नेपालभाषा साहित्यय् विशेष रूपं व जर्मनीया डा० कोयलभरजुपिसं नेपालभाषाय् विशेष चाख क्यनादीगु दु । थन भाजु जोर्गेन्सनं पाण्डुलिपि सफुतीं च्वंगु नेपालभाषायात थ्वीकेभनं छूगु नां Classical Newari ("शास्त्रीय नेपालभाषा") लोकय् ह्लाना: "पुलांगु नेपालभाषा" या पर्याय् जूगु खँ लुमंकेबह जू ।

कनराय्डीया च्वसु मूलतः अबले पिदने धुंकूगु न्यागू सफूया नेपालभाषासम्बन्धी ज्वलं ब:कया: च्व:गु खनेदु। छह्म यूरोपबासीं ह्लापां नेपालभाषाया ज्वलं पिका:गु कर्कपेट्रिकया "नेपाल अधिराज्यया बयान" (ने. सं. (९३१) स ख:। डेनियल राइटया "नेपालया इतिहास" (९९७) स नं नेपालभाषाया पुलां मे, आदि दु। हृजसनं (१०००) नं नेपालभाषाया शब्दावली बिया: च्वखँ च्व:गु दु। कनराय्डीयात बेण्डालया "बौद्ध संस्कृत पाण्डुलिपिया धल:" (१००३) व "नेपाल व उत्तर भारतया यात्रा (१००६) साहित्यं नं गुहालि यात। पिदंगु थ्व ज्वलं त्व:ता कनराय्डीं थ:गु ह्लापांगु च्वसुइ हितोपदेश, कार्तिक माहात्म्य, स्वयम्भूत्पति कथा व चाणक्यनीति पाण्डुलिपिया नं सामान्य अध्ययन या:गु खनेदु।

हाय्न्स जोर्गेन्सनं खँग्व:धुकू (१०५६) दय्कूबले २३ गू स्रोत ज्वलं छ्य:गु दु। उकी मध्ये ११ गू मिति दुगु ख:। उकियात मल्लकाल व लिपाया ज्वलंकथं ब्वथ:सा थथे जुइ। गथे :-

१) हितोपदेश १ (ने.सं. ४८१ ?)
२) बेताल पंचविशंतिका १ (७९५)
३) चाणक्यसार संग्रह १ (८११)
४) नारदस्मृति (८२०)
५) वैद्याङ (८३२)

---

६) हितोपदेश २ (९०६)
७) बेताल पंचविशंतिका २ (९२१)
८) मदनविनोद (९५१)
९) चाणक्यसार संग्रह २ (९६५)
१०) भागवत पुराण (९७१)
११) नामसंगीति (९७९)

मिति मदुगु खुगू ज्वलं अप्पोधँयें मल्लकाल लिपाया धँगु संकेत यानात:गु दु। "मेगु स्रोत" य् क्यनात:गु हृजसन ग्रन्थ ३३ खर्दार जीतमोहनं च्व:गु संस्कृत–नेपालभाषा शब्दावली, ग्रन्थ २४ संस्कृत–नेपाली –नेपालभाषा नेपालया वर्णन व ग्रन्थ ८२ संस्कृत–नेपाली–नेपालभाषा व्याकरण हृजसनया हे ह:पालं च्व:गु खनेदु। ब्रायन हफ्टन हृजसन

(६२० १०१४) नेपालय् २० दँ (६४४–६६३) च्वंगु खः। हृजसन ग्रन्थ ८२ यलया पण्डित अमृतानन्दं ने. सं. ६५१ स च्वःगु व्याकरण खः। (मल्ल, १६८०:४१) वास्तवय् जोर्गेन्सनया स्रोतय् करीव ७० प्रतिशत मल्लकाल लिपाया ज्वलं लाः।

ऐतिहासिक मिखां स्वय्बले जोर्गेन्सनया हितोपदेश १ या काल निर्धारणया तस्सकं महत्त्व दु। थ्व जोर्गेन्सनं (१६२७, १६३६:४) धाःथें ने. सं. ४८१ या मखु। नेपालभाषा शब्दकोश निर्माण समितिया दुजःपिसं उकिया संबत् स्वःबले ६१ बांलाक हे खनेदत। न्ह्योनेया ४ (?) जक द्योने निकः च्वयातःगुलिं थथे हे धाय् मफत। (१६८०: टिप्पणी पौ २–४) थ्व समस्याया प्रायः समाधान मय्जु ज्वाला स्थापितं (११०६) याःगु दु। पश्चिम बर्लिनया सरकारी नृतत्त्वशास्त्रीय संग्रहालयय् दुगु थ्व हितोपदेश डा० कमलप्रकाश मल्लया सौजन्यं माइक्रोफिल्म प्राप्त जुयाः पुलांगु नेपाल भाषा निर्माण योजनाय् स्रोत ज्वलं कथं छ्यःगु दु। थुकियात मय्जु ज्वाला स्थापितं नेपालभाषा स्नातकोत्तरय् अनुसन्धान–प्रबन्ध रूपं सम्पादन व विश्लेषणात्मक अध्ययन यानादीगु दु। वय्कःया अध्ययनकथं न्ह्यथना विवादास्पद हितोपदेश थुकियां १) लिपि (आखः व ल्याः), २) भाषा, ३) लेखन सामग्री (भ्वं) या छ्यला व ४) ने. सं. ८०६ या पाण्डुलिपि हितोपदेश तुलनाया दृष्टिं ने. सं. ६००–८०० दुनेया अर्थात् ने. सं. ६६१ या जुइफु। ने. सं. ८०६ या हितोपदेश आशा सफूकुथी (ल्याः नेबा ७६) दुगु खः। थुकिं सोदत जोर्गेन्सनया खँग्वःधुकू अप्पो ई. १५७१ अर्थात १६ गू शदीया अन्त्य तकया ज्वलनय् आधारित जू। थ्व हितोपदेशयात ने. सं. ८०० या जःखःया नाला कालधाःसा दक्वसिबय् पुलांगु स्रोत ज्वलं ने. सं. ७६५ या अर्थात् १७ गू शदीया अन्त्य पाखेया "बेताल पंचविशतिका" जुइ। जोर्गेन्सनया व्याकरणं नं थबले तकया भाषाया प्रतिनिधित्व याइ।

पुलांगु नेपालभाषाया अध्ययन परम्पराय् नेपालभाषा शब्दकोश निर्माण समिति न्ह्याकाच्वंगु पुलांगु नेपालभाषाया खँग्वःधुकू निर्माण योजनाया तस्सकं महत्वपूर्ण थाय् दु। थ्व योजनाया न्ह्यापांगु (ई. १६८३–८५) परम्परागत कोश" (Lexicon) चरणय् ने. सं. ५०१–८३१ या

१३ गू कोश स्रोत ज्वलं, निगूगु (१६८६–८६) "शब्दकोश" (Dictionary) चरणय् बाखं, प्याखं, चिनाखँ, दर्शन–नीति व ऐतिहासिक ज्वलंया ३७ गू स्रोत याना: ५० गू ज्वलं दुथ्या:गु दु। थ्व त्व:ता २० गूति सन्दर्भ पाण्डुलिपि ज्वलं नं समितियाके दु। लिपागु चरणय् ने. सं. २३५–८६६ अर्थात् ६६५ दँया ज्वलं दुथ्या:गु दु। भाषा अध्ययनया मिखां स्वयूबले थ्व ज्वलंया निथी विशेषता खनेदु।

१. जोर्गेन्सनं ने. सं. ६०० न्ह्योया केवल ७ गूति जक स्रोत ज्वलं छ्यले खन। पुलांगु नेपालभाषा खँग्व:धुकू निर्माण योजनां ने. सं. ६००–६०० दुनेया ४४ गू ज्वलं छ्य:गु दु।

२. जोर्गेन्सनं ने. सं. ६६१ न्ह्योया श्रोत ज्वलं छ्यले मखं। न्ह्यानाच्वंगु योजनां ने. सं. ६०० न्ह्योया महत्वपूर्ण खुगू स्रोत नापं छुं अभिलेख छ्य:गु दु।

१.२. निथी दुगुया आभास

निथी पुलांगु नेपालभाषाया आभास छुं छुं ह्लापां हायन्स् जोर्गेन्सनं थ:गु व्याकरण (१०६१) य् खंगु ख:। वयूकलं नेपालभाषाया ध्वनि-प्रक्रियाय् थ्व खन। वयूकलं थ्व निथी रूपयात ह्लापांगु (Older) व लिपागु। (Younger) धका: ब्वथलादीगु दु। वयू:कया दसु थन न्ह्यबने-बह जू।

ह्लापागु व लिपागु रूप

(क) स्वर परिवर्तन

१) ओ, व–या अ	– खिपोतया खिपत, ("खिप:"), आदि
	– नुग्वडया नुगल, ("नुग:"), आदि
२) ए, य–या इ	– मेया मि, ("मि"), आदि
	– स्ययया सिय, ("सिये"), आदि
३) ओ, व–या उ	– ह्लोयया म्हुय ("म्हुये"), आदि
	– थ्वलेया थुलि, ("थुलि"), आदि
४) अ–या	– खर्‍ [illegible] खंति, ("खंति"), आदि

(ख) अन्त्य व्यञ्जन

५) क, त, ल-या लोप – मलकया मल ("मल:"), आदि
– लाहातया लाहा ("ह्ला:"(, आदि
– बाहालया बाहा ("बहा:"), आदि

६) नासिक्यवर्णया अनुस्वार – स्वानया स्वां ("स्वां"), आदि

७) स, च, ग-या य – ससया सय ("स:पु"), आदि
– त्वाचया त्वाय ("पासा"), आदि
– रोगया लोय ("ल्वय्"), आदि

(ग) मेगु व्यञ्जन परिवर्तन

८) च-या य – ख्वाचया ख्वाय ("ख्वांय्"), आदि
९) ड, द-या, ल, र – मोड, मोदया मोल ("म्व:"), आदि
१०) ओ, उ-या न्ह्यो ङ-या व, – ङोयया वंय ("वँय्"), आदि
– ह्याङ्‌या ह्याउं ("ह्याउँ"), आदि
११) मेगु स्वरय् ङ-या न्य – ङाया न्या ("न्या"), आदि
– ङहाययाा न्ह्याय ("न्ह्याये"), आदि
– ङिनया निन ("नी"), आदि
– हेङडय न्हेल ("न्ह्यो), आदि

थ्व दसुं संकेत या: योर्गेन्सनया खँग्व:धुकू व व्याकरणं पुलांगु नेपालभाषाया प्यब्वय् छब्व जक प्रतिनिधित्व या:, स्वब्वला शुरू शुरूया न्हूगु नेपालभाषाया ध्वनि–प्रक्रियाया धका प्रतिनिधित्व यानाच्वन । च्वय्‌बिया दसुयात ब्वय् बिया कथं प्रतिशत ब्वथले फु । गथे :–

१) पुलांगु निथी रूप – ल्या: १,८ व १०।२ २५%
२) न्हूगु हिला रूप – ल्या: २–७, ९ व १०।२ ७५%

नेपालभाषा शब्दकोश निर्माण समिति टोयोटा फाउण्डेशन, जापानया गुहालि ई. १९८३ जनवरी निसें "परम्परागत कोशं मुना पुलांगु नेपालभाषाया खँग्व:धुकू" (A Lexicon of the Classical Newari drawn from traditional Kosa sources) योजना न्ह्याकल। थ्व योजनाया प्रधान सङ्कलक भाजु काशीनाथ तमोट दक्वसिबय् ह्लापां ने सं. ५०६ या "बालबोधिनी" (अमरकोश २) या अर्थ च्वय्

या:गु ख: । थुकिया सरसरी आलेखन अबले संस्कृतविद् तथा इतिहासकार धनबज्र बज्राचार्यजु यानादीधुकुगु ख: । अबले भाजु तमोटं (११०३) ने. सं. ५०१ या "पुत्रपौत्रादिबोधिनी" (अमरकोश१) या सम्पादन याना पिकाय्धुकुगु ख: । लिपा "बालबोधिनी" या कोश सङ्कलन या:बले थ्व ज्या तस्सकं थाकूगु अनुभव जुल । उकिं ई. १९८३ मार्च पाखे समिति ह्लापां दक्वसिबय् लिपागु स्रोत ज्वलं "अमरसिंह सफुरि" (अमरकोश ८) या खँग्व: मुनेज्या याय्गु क्व:छित । "बालबोधिनी" या खँग्व:मुनेज्या निला या:बले भाजु तमोटं पुलांगु नेपालभाषाया क्रिया पद्धति छथिकं अप्पो दुगु अनुभव यात । वय्कलं पुलांगु नेपालभाषा खंग्व:धुकू उपसमिति न्ह्योने मार्च ३, १९८३ (ने. सं. ११०३ अनालागा ४) स "क्रिया क्रियार्थकय् दुतिनेगु मछिना" च्वसु न्ह्यथना दिल । उकी न्ह्यथनात:गु मुख्य खँ दक्व बियाकथं ख: ।

१) पुलांगु नेपालभाषाय् छथिकं अप्पो क्रियार्थक रूप दु ।
२) अबले धातुया नं छथिकं अप्पो संरूप (allomorph) दु ।
३) ये, नें, ले, पे, ते, के अयोगात्मक (isolating) स्वभाव दुगु चीन-सँय् भाय् खल:या छगू भाय् नेपालभाषाय् धातुइ स्वाना: योगात्मक (agglutinative) रूपं ब्वलँगु छथी बद्ध रूपध्वनि bound (morphophoneme) ख: ।

थ्वयां लिपा भाजु तमोटं (१९८४) न्ह्यपुलां नेपालभाषाया छथी विशेषता उच्च स्वर इ, उ, (high vowel) या गुण (ए, ओ) व वृद्धि (ऐ, औ) रूपया विकासबारे फेब्रुवरी १०,१९८४ स प्रवचन ब्यूगू खँ नं थन लुमंकेबह जू ।

थ्व हे ज्वलय् डा. कमलप्रकाश मल्लजु ई १९८४–१९८५ स गोपालराज वंशावलीया विशेष अध्ययन यानाच्वनादीबले वय्क:यात निथी पुलांगु नेपालभाषा दुगु बारे आभास जुल । वय्कलं छथाय् (११०५:१८) धयादीगु दु :–

नेपालभाषाया थीथी अभिलेख, सफू ने. सं. ५०१ व ५०६ या अमरकोश वय्कलं (हाय्न्स जोर्गेन्सनं) ब्वनादीगु सी मदु । वय्कलं छ्यलादीगु ज्वलं ई. सन्या १७ गूगु निसें १९ गूगु शताब्दि दुनेया सीमित

अभिलेख सफू ज्वलं जक खः । उकिं थ्व Classical Newari धाःगु
भात नं निब्व थले माःथें च्वन– १) सन् १७ गूगु शताब्दी न्ह्योया व २)
१७ गूगु शताब्दी लिपाया Early व Late Classical Newari

१.३ आधार निर्णय् समस्या

पुलांगु नेपालभाषाया कालक्रमिक विशेषता क्वःछीत वइगु मुख्य समस्या खः– ल्ह्ययगु परम्परा । थ्व ल्ह्यये परम्परां ह्लापाया भाषिक विशेषता नं नापं वय्यः । थुकिं पाण्डुलिपिकालीन भाषिक विशेषता सीकेत पङ्गः जुयाबी । उकिं कालक्रमिक भाषिक विशेषता सीकेत तत्कालीन मौलिक ग्रन्थया अध्ययन आवश्यक जुइ, तर पुलांगु नेपालभाषाय् परम्परागत ल्ह्यया ग्रन्थ हे आपाः दु । थुलि जुया नं न्हय्पुला नेपालभाषाय् छुं महत्व-पूर्ण मौलिक ग्रन्थ दु । आःतक प्राप्त दक्वसिबय् पुलांगु ग्रन्थयात नं तत्कालीन मौलिक ग्रन्थ नालाकाय्माःगु दु ।

माणिक्य भारों च्वःगु टीका "न्यायविकासिनी" (नारदस्मृति, ने. सं. ५००) व "बालबोधिनी" (अमरकोश २, ने. सं. ५०६) मौलिक खनेदु । अज्ञात वंशावलीकारया "गोपालराज वंशावली" (अ. ५०६) नं मौलिक खः । ह्लापायागु खने मदुगुलिं "ह्रमेखला" (ने. सं. ४६४) यात नं मौलिक नाले फु, तर ह्लापांगु अमरकोश टीका जुयाः नं कलेह्लदेवया "पुत्रपौत्रादिबोधिनी" (अमरकोश १, ने. सं. ५०१) ल्ह्ययातःगु जक खः । थ्व हे परम्पराया जुयाः नं. ने. सं. ५५० या पुत्रपौत्रादिबोधिनी (अमरकोश ३) ने. सं. ५०१ या ल्ह्यःगु मखु, निगुलिं गुगुं ह्लापाया प्रति प्रतिलिपि याःगु खः । प्राप्त ने. सं. ५०० या "न्यायबिकासिनी" धाःसा च्वमिं हे च्वःगु मौलिक ग्रन्थ मजूसे उगु हे ताकय् ल्ह्ययातःगु प्रति जक खः धँगु खँ, उकी ह्लापांह्लापांया १० पत्र मदुगुलिं व प्रतिलिपिकारया उल्लेख जूगुलिं स्पष्ट याः ।

ल्ह्यय्गु परम्परां ह्लापायागु भाषिक विशेषता नं ल्ह्ययाः वइगु खँया बांलाःगु दसु–जोर्गेन्सनया खँग्वःधुकूया स्रोत ज्वलं "नारदस्मृति" (N) खः । थुकिया वैशिष्ट्यबारे जोर्गेन्सनं थःगु व्याकरण (१९४१:७) य् ब्यागलं हे उल्लेख याःगु दु । थुकी क्यनातःगु भाषिक "अनौठोपन" (peculiarities) धात्थें ला ने. सं. ५०० जःखःया भाषिक विशेषता खः ।

थ्व ल्ह्यया परम्परायात अ:पुक थ्वीके नं थाकु, उकिं थन कालक्रमिक विशेषतायात तत्कालीन प्रयोगया आधिक्यया प्रतिनिधित्व यायकथं दसु न्ह्यथना: खँ न्ह्यथनेगु जुइ। जोर्गेन्सनं थज्यागु ल्ह्यया विशेषतायात अपवाद रूपं न्ह्यथना: वा विरल (rare) प्रयोग धया: छखे चीका ब्यूगु दु।

पुलांगु नेपालभाषाया विशेषताया आधार दय्के ज्याय् छगू मेगु समस्या नेवा:तय् च्वया भाषाय् पुलांगु पहलं च्वय्गु प्रवृति नं ख:। न्वंबाय्बले न्ह्यागु जूसां च्वय्बले पुलांगु पहलं च्वय्गु रोमानी स्वभाव (Romanticism) नेपालभाषाया भाषावैज्ञानिक अध्ययनय् भ्रामक तत्त्व ख:। थ्व तत्त्व ह्लापाया पाण्डुलिपी नं मदै धायफैमखु। छाय्धा:सा आ:तकं उगु स्वभाव नेवा: भाषाविद्‌पिके दहे दनि। कोशय् पन्नाप्रसाद जोशीया "संक्षिप्त नेपालभाषा शब्दकोश" (१०७६) व व्याकरणय् पुष्परत्न सागरया "सुबोध नेपालभाषा व्याकरण" (१०७२) थुकिया दसु ख:। वय्क:पिसं नेपालभाषाया संज्ञा शब्दयात पुलांगु रूप वा तिर्यक् रूप (Oblique form) य् न्ह्यथनेगु यानादी। च्वसापासाया ग्वसालय् जूगु "नेपालभाषाया व्याकरण त:मुँज्या" (ने. सं. ११०३ चिल्लागा ११–तछलाथ्व ८) या परिणाम आ:तकं पिकाय्मफुगुया छगू मुख्य कारण थ्व हे पुलांगुप्रतिया मोह ख: धैगु खँ नं थन लुमंकेबह जू। (सहलहया सुलचं नामं राजा शाक्यया सम्पादनय् आ: थ्व पिदने धुंकल।)

पुलांगु नेपालभाषाया विशेषताया आधार तयार याय्त ज्वलं आपा: दुथें च्वँज्या आपा: मजूनिगु नं छगू सामान्य समस्या ख:। पुलांगु वाङ्मयया बांला:गु सम्पादित सफूया अभावं थ्व ख्यलय् आधारभूमि हे तयार याय्मानि। आ: विस्तारं छगू निगूसां पिहांवया च्वंगुली लय्ताय् थाय् दु।

१.४. काल–विभाजन

नेपालभाषाया भाषिक विकासया कार्यक्रम पाय्छि जुइक क्व:छीत प्रश्न नं आपालं ज्या याय् मानि। थुकी पुलांगु व न्हूगु निथी नेपालभाषा दुगु धा:सा दक्वसिनं स्वीकार याय् धुंकुगु तथ्य ख:। ईपि निगू ब्याग: जूगु ई जक विवादस्पद जुइफु। काल विभाजनया प्रसङ्गय् ज्ञीत अंग्रेजी भाषाया काल विभाजनं गुहालि यायफु। उकियात भाजु अल्बर्ट सी० बौगं

(Albert C. Baugh) थुकथं न्ह्यथना दीगु दु । १९७७:५९)
गथे:–

ई	विशेषता
पुलांगु अंग्रेजी Old English (ने. स. पू. ४३०–ने. सं. २७०) (AD 450–1150)	पूर्ण रूपायन काल Period of full inflections
दथु अंग्रेजी Middle English (२७०–६२०) (1150–1500)	समपात रूपायन काल Period of Leveled inflections
न्हूगु अंग्रेजी Modern English (६२०–आ:तक) (1500–date)	लुप्त रूपायन काल Period of lost inflections

थुकि अंग्रेजी भाषाया काल–विभाजनया मुख्य आधार रूपायनया ह्रासोन्मुखता ख: धँगु सी दत नेपालभाषाया पुलांगु व न्हूगु भाषा पा:गुया मुख्य आधार ध्वनिलोप उकी नं खासयाना: अन्त्य ध्वनि लोप ख: । रूपावली उगु लुप्त ध्वनि पिज्वइगु त्याखं थ्व नं छधिकं रूपायन लोप जूगुया छथी पह ख: ।

साधारणतया मल्लकालया अन्त्य थ्व लोप जुइगु स्वभाव विशेषरूपं ब्वलन व आधुनिक नेपालया इतिहास नापं नेपालभाषाया आधुनिक काल नं शुरू जुल । थुकिया दक्वसिबय् ह्लापांगु दसु कर्कपेट्रिक (१८११:२२१–२४६) या इतिहासय् खनेदु । क्वय्‌बिया छुं दसु ने. सं. ६१३ पाखेया ख: । कर्कपेट्रिकं नेपालो नापं नेपालभाषाया ६०० खँग्व: पुच: बियात:गु दु । गथे:–

English	Newari	नेपालभाषा
Mankind	munno	मनू
A boy	kay-mocha	काय्‌मचा
A mother	mang	मां
A daughter	mhean	म्ह्याय्

The face	khua	ख्वा:
The belly	pooa	प्वा:
A flower	sooan	स्वां
An ironsmith	kow	कौ
A book	sampoo	सफू
To come	woe	वय्, आदि ।

नेपालया इतिहासय् मध्यकालयात निञ्वय् थलात:गु दु । थ्व काल विभाजनया मुख्य आधार स्वनिग:या स्वंगु देय् छस्वा: जुयाच्वगु ईयात न्हय -मध्यकाल व यँ, यल, ख्वप स्वकुचा दला: स्वंगू देय् जूसांनिसें लि–मध्यकाल नालेगु चलन दु । भाषाया इतिहासय् राजनैतिक विभाजन वा आक्रमणं त:धंगु हिउपा हय्य: । थ्व स्वनिग: ब्वथलां नेपालभाषाय् गुलितक हिउपा हल, उकिया बांलाक अध्ययन याय् हे मानि, तर छगू अध्ययन कथं थ्व ब्वथलां लिपा जक यँ व ख्वप भाय् खने दयक पाना वन । ने. सं. ८०० या ज:ख: ख्वपभाय् बायावंगु खनेदु । (तमोट, ११०५:१५६) थुपिं हे सामान्य सर्वेक्षण कथं थन सम्पूर्ण मध्यकाल (ने. सं. १–८८८) पुलांगु नेपालभाषाया ई ख:सां थुकियात इतिहासं निब्व: थ:गुया ब: कया: उगु उगु ईया भाषिक विशेषताया विश्लेषण याय्‌गु आधार दय्‌केगु बांलाइगु ताया । गथे:–

ई.	इतिहासया नां	पुलांगु नेपालभाषाया नां
ने.सं. १–६०२ (९–१५ शदी)	पूर्व मध्यकाल	न्ह्यपुलां नेपालभाषा
ने.सं. ६०२-८८८ (१५-१८ शदी)	उत्तर मध्यकाल	लिपुलां नेपालभाषा
ने.सं. ८८८–आ:तक (१८ शदी–२० शदी)	आधुनिक काल	न्हूगु नेपालभाषा

निथी पुलांगु नेपालभाषाया दुगुया परिकल्पना न्ययूदं न्ह्योया हायन्स जोर्गेन्सनया खँग्व:धुकू व व्याकरणं पुलांगु नेपालभाषाया अध्ययनय् मगा:गु व नेपालभाषाया वाङ्मय शुरू जूगु ताकाया छुं महत्त्वपूर्ण ग्रन्थया शब्द-भण्डार व व्याकरण प्रणाली पा:गुया अनुभूति याय्‌मा:गु ख: ।

सीमित ईया दुने यायमाःगु थ्व अध्ययनय् सीमित विषय दुने च्वनाः निगू ईया पुलांगु नेपालभाषाया विशेषता मालेज्या जुइ । थुकियात ह्लापां निथी ब्वथलेगु ज्या जुइ । गथे:-

१) बाह्य भाषिक भिन्नता पिनें स्वयबले पाःगु खँ

२) आन्तरिक भाषिक भिन्नता–दुने भाय् पानावंगु खँ

थुकियात नं पिने पाःगुयात उगु उगु इलय् खनेदुगु १) कोशीय –व्याकरणिक चेतना, २) शब्दभण्डार व ३) जीवताया अन्वितिया सन्दर्भय् स्वयगु ज्या जुइ । दुने पाःगुयात धाःसा १) ध्वनिग्रामिक प्रणाली, २) क्रिया –रूपायन व ३) ध्वनि-प्रक्रियाया सन्दर्भय् वाला स्वयगु जुइ ।

२) बाह्य भाषिक भिन्नता

२.१. कोशीय व व्याकरणिक चेतना

झीसं न्ह्यपुलां व लिपुलां नेपालभाषाया विशेषता कोशीय व व्याकरणिक चेतनाया प्रसंगय् नं स्वयफु । न्ह्यपुलां नेपालभाषाया इलय् व्याकरणिक चेतना ब्वमलानिगु व लिपा संस्कृत, फारसीया अनुवादया इवलय्सां थुकिया शुरूआट जूगु खनेदु । संस्कृत परम्पराय् अमरकोश नं छुं मात्राय् व्याकरणिक नियमय् चिनातःगु खँग्वःधुकू खः, छाय्धाःसा थुकिया खास नां "नामलिङ्गानुशासनम्" खः । थुकिया मतलब खः– व्याकरणिक लिङ्ग (Grammatical gender) भेदया नियमं चिनातःगु संज्ञा खँग्वःया धुकू । थ्व पर्याय अर्थात् संस्कृत–संस्कृत एकभाषिक खँग्वःधुकू खः ।

(क) कोश-निर्माण– नेपालभाषाय् अमरकोशया टीका च्वयगु ज्या यक्व ह्लापां जूगु खः, तर उकी लिङ्ग भेदया विशेष च्यूता मतःसे नेपालभाषा अनुवाद बीगु कुतः हे अप्पो जूगु दु । ने. सं. ५०१ स ल्ह्यःगु अमरकोश वास्तवय् भाषाया ल्याखं वस्वयां सच्छिदँ वा अझ अप्पो न्ह्योया टीका ग्रन्थ जुइफु । थ्व कंलेह्लदेवं थः कायछर्यपित थ्वीकेभनं च्वःगु खः । (तमोट, ११०३) (झ) गोपालराजवंशावली ने. सं. ३६५ स नुवाकोटय् कन्हह्लदेव नांयाह्म छह्म मनू मदुगु खँ वःगु दु । इलं करीब करीब ज्वःलाःपिं थुपिं निह्मय् स्वापु दु मदु सीकेत छुं साधन मदु । न्ह्यपुलां इलय् अमरकोशया

नापं कोशया रूपय् यक्षमल्ल (५२८-६०२) या इलय् ने. सं. ५९६ (ऋतु रंध्र मनमथशरे) स आयुर्वेदीय शब्दकोश "धनंजयनिघण्टु" च्व:गु तक खनेदु। (वैद्य २०४१ माघ: ९० ने. सं. ५०६, ५५० व ५९१ पाखेया अमरकोश नं प्राप्त जूगु दु। थ्व फुक पुलांगु नेपालभाषा खँग्व धुकू योजनाया स्रोत ज्वलं ख:।

न्ह्यपुलां नेपालभाषाया इलय् अमरकोश व धनंजय निघण्टु वा वा धनंजयकोश निथी कोश ग्रन्थ जक दुगुली न्हिपुलांया इलय् थुकिया विस्तार जुल। थुगु इलय् च्वय् न्ह्यथना कोश परम्परा विशेष रूपं न्ह्या-नाच्वंगु व मेमेगु नं कोश खने दत। गथे:-

नाम माला:- थ्व ई ११२३ पाखेया धनन्जयं च्व:गु १९२ श्लोकया संस्कृत पर्याय कोशया नेपालभाषा अनुवाद ख:। थुकिया छगू दसु थथे दु:- "शुखिलं विवरं रंध्रं छिद्रं गत्त चि गह्वलं। थ्वते प्वारया नाम", आदि। (पत्र १२ क: ८)

एकाक्षरकोश:- थ्व ई. ११६० न्ह्योया पुरूषोतमदेवं च्व:गु वर्ण-मालाया छग:छग: आख: छता छता प्रतीककथं अर्थ छ्यानात:गु ख:। छगू दसु स्वये:-

"अं धास्यं स्वा ( ) स ब्ररह्मस नाम। (अ: धास्य शदाशीव थें।"
(पत्र ११ क: १)

मातृका (न्यास) कोश:- थ्व वर्णमालाया तान्त्रिक न्यासया प्रतीकात्मक अर्थया धल: ख:। थुकी संस्कृत बियात:गु मदु। संस्कृतय् वर्णमालायात मातृका नं धाइ। थुकी अंनिसें क्षतकया प्रतीक अर्थ दु। गथे:-

अं – कपाल	क) – जव बाह्रा
आं – म्हुथु	ख) – जव लकदंड, आदि (पत्र १ ख)

थुकिया संस्कृत रूप "बृहत्पुश्चर्यार्णव" य् दु। (शाहदेव, २०२८: १२-१४) विशेष बिषयमा थ्व स्वंगुलि चीधंगु कोश ने. सं. ७३० स च्वया-त:गु अपूर्ण "कोश संग्रह" (पत्र २३) स दुगु ख:। थ्व प्रेम बहादुर कंसाकारजुयाके (आ: आशा सफूकुथि) दुगु ख:।

पारसी प्रकाश:- थ्व कोश- व्याकरण नितांया ज्या वइकथं च्वया-

त:गु सफू खः । ने. सं. ८२० या थ्व सफू संस्कृत-फारसी–नेपालभाषा कोश खः । थुकिया बयान क्वय् विशेष रूपं याय्‌गु जुइ ।

अश्वशरीरावयव नामावली:– मल्लकालय् विशेष रूपं विकसित छगू पक्ष पशु चिकित्सा खः । राष्ट्रिय अभिलेखालयय् अश्वायुर्वेद व गजायुर्वेदया निगू दर्जनं अप्पो ग्रन्थ दु । (वैद्य, २०४१ पौष: २७) सलयात वासःयाय्‌गु अश्वायुर्वेदया दक्वसिबय् पुलांगु नेपालभाषाया ग्रन्थ ने. सं. ५६६ यागु खः । (वैद्य, २०४१ माघ ५६–६०) थुकी सलया अङ्ग प्रत्यङ्गया लक्षण व वासः याय्‌गु पद्धतिया बयान दु । प्राप्त न्ह्यथना पाण्डुलिपि वासः याय्‌गुसम्बन्धी मखु सलया ह्यब्वया नां धलः खः । थ्व धलकय् १०३ गः संस्कृत खँग्वःया नेपालभाषा अर्थ व छपाः सचित्र नामांकन यानात:गु दु । मिति मदुगु थ्व पत्र काशीनाथ तमोटया शुभ सफूकुथी दु । उकिया छुं दसु थथे खः–

जिह्वा – मे स्फिक् – पेनपाय
तालु – थक्व मन्या – मणिबन्धया मूल नलो, आदि
(पत्र १ क–ख)

नेपालभाषा-इटाली शब्दकोश:– मल्लकालया अन्त्यय् नेपालय् च्यादँ (८८१–८८६) च्वंह्म मास्साया फादर कपुचिन पादरी जोन गुल्बर्ट (८४६–६१६) १३ द्वःति खँग्वः दुगु थ्व सफू ने. सं. ८८२ स च्वःगु धाइ । आः भेटिकन चर्च, रोमय् ने. सं. ६१२ स फादर जुमेनालं ल्ह्याया-त:गु थुकिया प्रति जक ल्यं दु । थ्व नेपालभाषाया ह्नापांगु आधुनिक ढङ्गया वर्णानुक्रम ह्‌नात:गु खँग्वःधुकू खः । (तमोट, ११११०:७६–८२)

(ख) व्याकरण–निर्माण:– मुकं नेपालभाषाय् छुं किसिमया नं व्याकरण सफू पुलांगु नेपालभाषाय् च्वःगु खने मदुनि । न्ह्यपुलांया इलय् ला संस्कृत व्याकरणया नं टीका मदुनि । थ्व ज्या लिपुलां इलय् न्ह्यात । व्याकरण ग्रन्थया टिप्पणी वा टीकां भाषायात अनुशासित याइ । थुकिं मेगु छुं हे याय्‌मफुसां छथी नांयात ह्वःलि थःगु पहलं च्वय्‌गु अभ्यास मचाय्‌क याकी । आ:तक थुगु ईया क्वय्‌बिया स्वंगु व्याकरण सफू लूगु दु ।

स्याद्यन्तकोष:– केशर पुस्तकालय (ल्याः २३४) स दुगु ने. सं.

६०२ स राय, रत्न, रण व भीममल्लया "चत्रभय" विजयराज्यय् यलय् पद्मदेवया काय् रत्नदेवयात शुभराज ल्ह्याः व्यूगु थ्व ग्रन्थया परिचय ह्लापां "इतिहास संशोधनको प्रमाण–प्रमेय" (बज्राचार्य, २०१६:१३७–१३८) स "साद्यन्तकोशसार" नामं ह्मसीकूगु खः। नेपाल–जर्मन पाण्डुलिपि संरक्षणया योजनां लिपा थुकियात "व्याकरणशास्त्रं" (सी २६।७) नां छूगु दु। नेपालभाषा शब्दकोश निर्माण समिति थुकियात "परम्परागत कोश्" या स्रोत ज्वलं नालाः बांलाक स्वःबले वास्तवय् थ्व कोश मखु व्याकरण सफू खनेदत। "साद्यन्त" (स + आदि + अन्त) मखुसे "स्याद्यान्त" (सि + आदि + अन्त) खः धैगु नं सीदत। थुकिया लिउने "श्रीचंद्रगोमिरचितामल शब्द शास्त्रे" (पत्र ६२ खः २) च्वयातःकथं थ्व चन्द्रगोमीया नेपाल–भारत–सँदेशय् साप हे नांजाःगु "चान्द्रव्याकरण" या लिधँसाय् च्वःगु नाम रूपावली संग्रह खः। थन "स्याद्यन्त प्रक्रिया" संस्कृत ग्रन्थ सँय् भाषाय् नेपालया छगू गुम्बाय् च्वनाः १४ शदीया शुरूइ हे बाङ तोन लो रोस् तान्पां (ई. १२७६–१३४२ अनुवाद याःगु खँ लुमंकेबह जू। (सुखबातर, १६७६: १२८) स्याद्यान्त धैगु पार्णिनि सुबन्त धाःथें छूगु नाम रूपायन वा विभक्ति प्रत्ययया व्याकरणिक नाम खः। थ्व खँ बांलाक थ्वीकेत सुबन्तया धल छकः स्वयबह जू।

	छबचं	निबचं	तःबचं
कर्ता	सु (:)	औ	जस् (अः)
कर्म	अम्	औट (औ)	शस् (अः)
करण	टा (आ)	भ्याम्	भिस् (भिः)
सम्प्रदान	ङे (ए)	भ्याम्	भ्यस् (भ्यः)
अपादान	ङसि (अः)	भ्याम्	भ्यस् (भ्यः)
सम्बन्ध	ङस् (अः)	ओस् (ओः)	आम्
अधिकरण	ङि (इ)	ओस् (ओः)	सुप् (सु)

(आ. दी., २०२६:३४)

कर्ताया छबचं प्रत्यय "सु" निसें अधिकरणया तःबचं प्रत्यय "सुप्" तक छक्वलं धाय् मालकि सुबन्त (सुप् + अन्त) धाइगु खः। थ्व हे कर्ताया "सु" व अधिकरणया "सुप्" या थासय् चन्द्रगोमि "सि" प्रत्यय

तयाब्यूगु पाणिनिनाप पा:गु खँ ख: । स्याद्यन्तकोषकारं थ्व खँया छुमां शुरूइ हे ब्यूगु दु । गथे:–

"विभक्तयः सिऔजसित्यादिना सर्व्वस्यादि प्रसङ्गे . . . आदि ।

थ्व व्याकरण सफुती दसु रूपं बियात:गु खँग्व:या जक नेपालभाषा अर्थ दु, रूपावलीया छ्यलात:गु मदु । थुकी करीब द्व:चि नेपालभाषा खँग्व: दु । थ्व सफुति नेपालभाषायात गुकथं व्याकरणया नियमय् च्वीगु लँपु क्यन निगू दसु कया: स्वये ।

१) वटकभृम्ज् ("वटकभृज्")– वड'छोक "व: (मरि) छुइह्म"
रज्जुसृज्– खिपोट ङ्'ल "खिप: निलीह्म"
कंसपरिमृज्– कंस बोव "कँय् (थल) बुइह्म"
देवेज् ("देव+इज्)– देवपूजा याक "द्यो पुज्याइह्म"
विभ्राज्– भिंग "तस्सकं (त्वइगु)"

(पत्र ५७ क: १–२)

२) बहुलिप्– अनेग चोक "आपा: च्वइह्म"
दिवासुप्– ह्निनस डेंग "ह्निनय् द्यनिह्म"
धनगुप्– धन लक्षरपो "धन रक्षा याइह्म"
अक्षरलिप्– अक्षरचोक "आख: च्वइह्म"

(पद ६४ क: ५–ख: १)

थन संस्कृत जान्त, पान्त खँग्वलं नेपालभाषायात नं उकथं हे विशेषणबोधक रूप– क,– ल,– व,– ग,– रपो छ्यलेत प्रेरित या:गु दु । थन– क,– ल,– ग–, अकारान्त खनेद:सां वास्तवय् इपिं न्ह्यपुलां नेपाल-भाषाया– क्व,– लो / रो,–ग्व विशेषण । भूतकाल । पूर्णभूतकाल प्रत्ययया तत्कालीन विकसित रूप ख: ।

पारसी–प्रकाश:– राष्ट्रिय अभिलेखालय् सुरक्षित ने. सं. ८२० या "पारसी–प्रकाश" आसामया कर्णपूरं जुजु जहांगीर (ने. सं. ७२६ –७४७) या उजनं संस्कृत–फारसी भाषाय् च्व:गुया नेपालभाषा तया: दय्कूगु महत्वपूर्ण व्याकरण–कोश ग्रन्थ ख: । भूपतीन्द्र मल्लं (८१६–८४२) या पालय् थ्व नेपालभाषां हीके न्ह्यो जितामित्र मल्लं (७६४–८१६)

भागीराम परमान जुयाच्वंबले ने. सं. ८१० कछलाथ्व ६ स ल्ह्ययकेबिया: ब्वंगु 'संस्कृतपारसीकपदप्रकाश'' पाण्डुलिपि नं प्राप्त जूगु दु । नेपाल–जर्मन पाण्डुलिपि संरक्षण योजनां थुकियात ''भाषासंग्रहसार'' नामं माइक्रो-फिल्म (ई. ६६०।१) या:गु दु । थुकियात हिन्दी भाषा नं तया: योगी नरहरिनाथं (२००६) पिका:गु दु । जितामित्र मल्लं च्वय् न्ह्यथना संस्कृत-फारसी ग्रन्थ च्वकू खुन्हु हे ३०० ति खँग्व:या ब्यागलं तत्कालीन हिन्दी (मैथिली)– फारसी खँग्व:पुच: नं दय्केब्यूगु ग्रन्थ राष्ट्रिय अभिलेखालयय् सुरक्षित दु । उकियात अन ''पार्शिकोष'' नां छुनात:गु दु । (बज्राचार्य, २०२१:३८)

फारसी–प्रकाशया व्याकरणगत विशेषता ह्मसीके न्ह्यो नेपालय् फारसी–अरबी भाषाया प्रभावबारे सीकेगु बांलाइ । भारतय् च्यागू शताब्दि-निसें हे फारसी–अरबी भाषाभाषीया आक्रमण शुरू जुल । लिपा इमिसं झण्डै स्वस: दँ (ई. १५२६–१८०३) अन शासन यात । नेपालया इति-हासय् बङ्गालया सुल्तान शमसुद्दीन ने. सं. ४७० थिलां स्वनिगलय् हता: व:गु व यँ, यल, ख्वप स्वथायसं विध्वंश या:गु खँ प्रशिद्ध जू । थबले निसें भारतया मुस्मांतनाप नेपा:या स्वापु दयावं वन । थुकिया फलस्वरूप ने. सं. ५०९ पाखे च्वय्सिधय्कूगु ''गोपालराजवंशावली'' फारसी–अरबी भाषाया छु खँग्व: ला:गु दु । गथे:–

गो. वं खँग्व:	स्रोत भाषा	उर्दू कोश रूप	अर्थ
१) समसदिन (२८ ख:४) स्मसदिन (५२ क: ४)	फारसी ?	–	मनूया नां
२) सुरतान (२८ ख: ४) '' (५२ क: ४)	अरबी	सुल्तान	(मुस्मां) जुजु
३) तुरक (४६ क: ४)	फारसी	तुर्क	टर्कीबासी
४) रायत (४६ क: ४)	अरबी	रईयत	जनता

थ्व दसु गौतमबज्र बज्राचार्यजु (२०२१:३६) ''मुगल साम्राज्य दय्न्ह्यो च्व:गु गोपालराजवंशावली आदि पुलांगु सफूया नेपालभाषाय् मुस्मां खँग्व: मछ्य:'' धैदीगु पायछि मजूगु खँ थन लुमंकेबहजू ।

फारसी–अरबी मुस्मां खँग्वः अबलेयार्पित न्हूगु खँग्वः जूगुलि व छन्दानुरोधं थीथी रूपं च्वयगु याःगु नं थन न्ह्यथने बहजू । गथे :–

१)	समसदिन	स्मसदिन	सामसदिन	समस्दीन
२)	सुरतान	श्रुतान	सुरत्राण	
३)	तुरक	तिरस्क		
४)	रायत			

(बज्राचार्य, २०१६: ६२–६६, २०२२: ६–१३)

अबलेया अभिलेखय् नेपालय् संस्कृतया "यवन" या अर्थय् तुर्क खँग्वः छ्यलीगु खनेदु । थ्व खँया पुष्टि पारसी–प्रकाशं नं याःगु दु । गथे

संस्कृत	फारसी	नेपालभाषा
यवन	मुशलमान	तुरक

(पत्र ८ कः ६)

न्ह्यथना "पारसी–प्रकाश" सामान्य संस्कृत व्याकरणया ढांचाय् व्याख्या मयासे दसु जक बियाः छथी बिषय छथाय् मुनाः सरल ढङ्गं च्वयातःगु ग्रन्थ खः । मूल च्वमि थ्व च्वःगुया मूल कारण फारसीया माध्यमं संस्कृत सयकेगु खः । नेपालभाषाय् धाःसा फारसी सयकेगु त्याखं भाय् हीकूगु सीदु । थुकी दक्वसिबय् अप्पो नाम शब्दावली दु । खँग्वःयात थीथी विषय क्षेत्रय् ब्वथलातःगु दु । सरसरी स्वय्बले थ्व ब्वथला थथे खनेदु :–

१) नाम शब्दावली

द्यो	ई	नक्षत्र	रङ्ग
भाववाचक नाम	लः सम्बन्धी	बाय्	
वनस्पति	पशुपंक्षी	भौगोलिक स्थान	
वास्तुस्थान	थः थिति	ह्यब्व	
वसः	छेंज्यावस्तु	पेशावाल	
पदविशेष	राजकाज सम्बन्धी		

२) विशेषण
३) सर्वनाम
४) अव्यय
५) वारया नां
६) महीनाया नां
७) ल्याः
८) क्रिया रूपावली
९) कृतप्रकरण

१०) समास प्रकरण ११) कारक

संस्कृत व फारसी भाषाया थासाय् नेपालभाषा दुथ्याकूबले स्वत: हें अबलेया नेपालभाषाया सामान्य व्याकरणगत रूपरेखा नं क्यू वंगु दु । थुकी दक्वसिबय् महत्वपूर्ण देन क्रिया रूपावलीया दु । थ्व "पारसी–प्रकाश" या प्राप्ति अबले संस्कृत भाषायात "द्वयभाषा" (पत्र १ क: १) वा "द्वभाषा" (२० ख: ७) धाइगु खँ अकाट्य रूपं प्रमाणित जूगु दु । थ्व "देवभाषा" या विकसित रूप ख: । ने. सं. ५०६ पाखेया गोपालराज वंशावली (६२ क: ४) नं थुकियात "डोभास" धयात:गु दु । पण्डित अमृतानन्दया ने. सं. ६५१ या व्याकरणय् "देवभाषा" धयात:गु दु । (मल्ल, १६८० : ४१)

सारस्वती-प्रक्रिया:– मिति मदुगु तर लिपि व भाषां लिपुलां नेपालभाषाया धका: सीदुगु प्राप्त "सारस्वती–प्रक्रिया" धर्मरत्न बज्राचार्यजुपा:खें नेपाल–जर्मन पाण्डुलिपि संरक्षण योजनाय् माइक्रोफिल्म (ई. १३६३।८) जूगु नेपालभाषां स्वतन्त्र व्याख्या यानात:गु शुद्ध व्याकरण ग्रन्थ ख: । मूल संस्कृत १३ शदीपाखेया अनुभूति स्वरूपाचार्यं च्व:गु थ्व ग्रन्थ मल्लकालय् तस्सकं लोकं ह्वा:गु सफू ख: । राष्ट्रिय अभिलेखालयय् थुकिया आपाल प्रति दु, तर नेपालभाषां च्व:गु खने मदुनि । अन थुकिया जुजु प्रताप मल्लं (७६१–७६४) ब्वंगु सफू (ई. ३४५।१) नं दहे दु । ने. ज. पा. सं. योजनां करीब १०० गू थीथी सारस्वत व्याकरणया माइक्रोमिल्म या:गु दु । इपिं ने. सं ७२६ निसें १०१६ तकया दुने ला: ।

"सारस्वत" पाणिनियेतर सम्प्रदायया व्याकरण ग्रन्थ ख: । पाणिनिया ४००० सूत्रया कठीन "अष्टाध्यायी" या पलिसा जनसाधारणयात थ्वीकेभनं आचार्य नरेन्द्रं थुकियात ७०० सूत्रय् सरल ढङ्गं च्व:गु ख: । थुकिया अनेकौं टीका च्व:गुली अनुभूति स्वरूपाचार्यया थ्व "प्रक्रिया" तस्सकं लोकप्रिय जुल । थुकिया लोकप्रियतां तत्कालीन भारतया मुगल साम्राज्ययात नं थिल । (चौधरी, १६७१: ८४–८५) थ्व सफूया सँयभासय् अनुवाद न्याह्मह्म दलाइ लामा (ई. १६१७–१६५८) या शिष्य दार्बा लोचाबां या:गु ख: । (सुखबातर, १६७६:१३२) मल्लकालय् पाणिनिया व्याकरण नं ब्वनेगु या:, तर उकिया नेपालभाषा अनुवाद जूगु संकेत खने मदुनि ।

"प्रक्रिया" धँगु परिचयात्मक रूपं सूत्रबद्ध याइगुयात धाइगु व्याकरणगत खँग्व: ख: । प्राप्त नेपालभाषा "प्रक्रिया" य् ७०० मध्ये ३०० जक सूत्र दु थें च्वं । थुकी ह्लापां संस्कृत सूत्र बिया: उकिया नेपालभाषा आपालं थासय् सामान्य रूपं व गनं गनं व्याख्यात्मक रूपं बियात:गु दु । अन्तयय् "इति सारस्वतीय व्या (क) रण कारक भेदं समाप्त" धयात:गु दु । थ्व सफुति नेपालभाषाय् लिपुलां इलय् खास व्याकरणया अभ्यास शुरू जूगु जुल । छगू अनुवाद दसु स्वये:-

संस्कृत:- ह्रस्वदीर्घप्लुतभेदा: सवर्ण्णा: ।। एतेषां ह्रस्वदीर्घप्लुतभेदा: परस्परं सवर्ण्णा भण्यन्ते ।।

नेपालभाषा:- थ्वते वर्णया ह्रस्वदीर्घप्लुत भेदा थ्यथ्य सवण्ण धाया ।। लोकोत्तरया ह्रस्व दीर्घप्लुत सिद्धि थ्य ह्लायु ।। (पत्र २ क: ३-४)

२.२. शब्द-भण्डार

(क) मूल नेवा:तय् आगमन:- नेपालभाषाया शब्द-भण्डार (खँग्व:सर्बय्, Vocabulary) छु गज्यागु दु धेगु सीकेत नेवा: समाजया निर्माणबारे छुं खँ) सीकेबह जू । नेवात मूलत: सँय्-बर्मा भाषाभाषी ख: । भिक्टर एस. डोहर्टी (१९७८: ४३९-४४२) या बिचा: कथं मूल नेवा:त नेपा:गालय् चीनया कांसु प्रान्तया उत्तरपूर्व निसें सँदेय्या दक्षिण व दक्षिण -पूर्व दय्कीगु अर्धवृत्त क्षेत्रं ह्यो नं निक: दक्षिण स्वया: बाय्हिला: वपिं ख: । गोपालराजवंशावली (पत्र १७-१८) भारतीय आर्य भाषाभाषी लिच्छवित वय् न्ह्यो थन च्याह्म गोपाल जुजु, स्वह्म महिषपाल जुजु व स्वीनिह्म किरात जुजु जुयावंगु खँ व:गु दु । अथे हे पशुपतिया निह्मह्म जयदेवया (ई. ७१३-७३३) या ई. ७३३ या अभिलेखय् थ:गु वंशावली जयदेव प्रथम व सुपुष्पया नं नां कियात:गु दु । अन्दाजी ई. १०० पाखेंयाह्म ह्लापांह्म जयदेवं किराततय्त त्याकुगु संकेत नं व:गु दु ।

थ्व पंक्तिया च्वमियात सँय्-बर्मा भाषाभाषी नेवा:त नेपा:गालय् च्वय् डोहर्टी धा:थें निक: मखु स्वक: याना: व: थें ता: । व स्वक: व:पिं संस्कृत नामं ह्मसीकेमा:पिं गोपाल, महिषपाल, किरात जुइफु । थुकिया

आर्षिक दसु लिच्छवि अभिलेख २०० ति लूगुली २५० ति संस्कृत मखुगु खँग्वः दुगुली ३१ गू खुसीया नां थ्व खलःया थीथी भाषां तयातःगुलि सीदु। (मल्ल, १९८३:५७–६८) उकियात स्वथी ब्वथले फु। गथेः–

खुसीवाची प्रत्यय		छ्यलीगु सँय्–बर्मा भाय्
१) को। खो– कु। खु	–	नेवाः, तामां, गुरूं, राइ, आदि।
२) ती। दी। दुल्	–	मगर, चेपां, आदि।
३) चु	–	शेर्पा, सँय् आदि।

थुलि जक मखु अबले निथी सँय्–बर्मा भाय्‌या खँग्वः स्वानाः नं छ्यलेगु याः। गथेः– जप्–ति + खु, हु–डि + खू
नि–ति + दुल्, मेकन्–दी + दुल्, आदि।

थ्व परम्पराय् नेपालभाषाय् अधिकं अप्वो सँय्–बर्मा भाषाया खँग्वः पुचः दुथ्याःवःगु दय्माः।

(ख) प्राकृतभाषीया आगमनः– थथे हे यानाः भारतीय आर्य-भाषाभाषी मनूत नं नेपाःगालय् बाय् हिलाः वयाव च्वन। संभवतः दक्व-सिबय् ह्लापां कोशलजुजु बिडूडभं गौतमबुद्ध मदय् निदँ न्ह्यो ई. पू. ५४६ स कपिलवस्तु राज्य हतालं ध्वंस यासेंलि उखेपाखेया मनूत नेपाः गालय् वल। बुद्धया पालय् हे स्वनिगलय् उखेपाखेया मनूत वय् दने याइगु संकेत बौद्ध ग्रन्थय् दु। शायद जयदेवया पूर्वज सुपुष्प उगु हे ताकाय् नेपाः वःगु जुइफु। इतिहासकार धनवज्र बज्राचार्यजुया धापू दुः–

भारतय् मौर्य व मेमेगु ततःधंगु साम्राज्य खडा जूबले वया नापनाप च्वंगु चिचिधंगु राज्य टेके जुइ मफुया फलस्वरूप लिच्छवि, शाक्य, कोलिय, वृज्जि मल्ल आदिपिं बथां बथां शरणार्थीया रूपय् नेपाल उपत्यकाय् स्थायी बसोबास याःवःगु जुल। उकियाना झीगु नेपाःया इतिहासया धाः हे परिवर्तन याना बिल।

(११०६:१७)

खः नं खः बुद्धकालीन १० गू गणराज्य मध्ये साकिय, कोलिय, मल्ल लिच्छवि नाप प्राचीन नेपालया स्वापु दुगु खँ अबलेया अभिलेखय् उल्लिखित शाक्य, कोलि (ग्राम), मल्ल (पुरी), बुज्जिक (रथ्या) आदि खँग्वलं यानाच्वंगु दहे दु। (तमोट, ११०५)

(ग) नेपया चर्चा:– थन "नेपाल" नां च्वंगुया खास याना: निह्म विद्वान्तय् निथी– सँय्–बर्मा भाषिक व भारतीय आर्य भाषिक दृष्टि-कोणया प्रसङ्ग नं न्ह्यथनेबह जू। खँ छु धा:सा गोपालराजवंशावली व अमरकोशया "बालबोधिनी" टीकाय् व:गु "नेप" खँग्व:या निह्मसिन निथी अर्थ छ्या:गु जुल। उगु प्रसङ्ग थथे ख:–

गोपालराज वंशावली– नेपनामा गोलकस्य (पत्र १७ क: ५)

बालबोधिनी– "आभीरीतु महाशूद्री" या अर्थ "नेप गोवालस शाखया म्ह्याचमोचवु थजुर म्ह्याचमोवु थजुर" (पत्र ५६ क: ५)

थ्व सम्बन्धय् डा. कमलप्रकाश मल्लजु (१९००: ७–८) "नेप" माने साजवा: नालादीगु दुसा, भाजु ज्ञानमणि नेपालजु (२०४०: १८) नीप जाति नालादीगु दु। डा. मल्लया धापूकथं "नेप" हे गोपाल खँग्व:या सादृश्यय् (Analogy) "नेपाल" जूगु ख:, ज्ञानमणिजु धा:सा नीप जाति अर्थात् नैप च्वनिगु थाय् ("आल") जुया: नेपाल जूगु ख: धयादी। नीप जाति नेपा:व:गु बारे ज्ञानमणिजुया धापू दु:–

....लिच्छवि मल्ल शक किरात खशस्वयां यक्व ह्लापा पश्चिमोत्तरं नीप-तय् छग् कचा भारतपाखे व मेगु शाखा पहाडया लँपु नेपाल दुहांव:गु प्रतीत जू। (२०४०:१७, जि भाय्हिलागु)

थ्व खँ नेपालय् अनुश्रुति परम्परासां मदय्कं, शब्दया व्याकरणिक तान्तुनं, प्राप्त तथ्यांकयात थ:पाखे सालेगु प्रवृत्ति थें खनेदु। वास्तवय् नेपालय् प्रचलित बंशावली परम्पराया अनुश्रुति, सँय– बर्मा भाषाया संभावित प्राक्‌रूपया आधारं स्वय्बले "नेप" धा:गु साजवा: जुइगु आपालं संभावना दु। साजवा: अर्थात् नेप च्वनिगु थाय् (आल) जूगुलि नेपाल जूगु नं सीदु।

नेकथं धायगु ख:सा नेपालभाषाभाषीं प्राचीन वा मध्यकालय् छ्यलीगु संस्कृत वा नेपालभाषाय् निथी पर्याय छ्यलेगु या:गुया थ्व "नेप–गोलक" वा "नेप–गोवाल" दसु ख:थें च्वं। सापुया अर्थय् नेप छ्यलेगु तापाना: वंलिसे उकिया नापं संस्कृतया व:हे अर्थया खँग्व: स्वाय्मा:गु अवस्था जुल, अज्ञ व व्यक्तिवाचक नां थें जुल। खँग्व: ब्वलनाया इतिहासय् थथे जुइय:।

(घ) संस्कृत:– नेपालभाषाय् संस्कृत खँग्व: प्यथिकं दुहां व:गु दु। उकियात क्वय्बिया कथं ब्वथले फु। गथे:–

१) **तत्सम** (transparent)– संस्कृत (वा मेगु) भाषा गथे खः अथे व:गु ज्व:ला: खँग्व: । गथे:– राजकुल, भाषा, सीमाना, ज्ञान, कोश, आदि ।

२) **अर्ध-तत्सम** (semi-transnaparent)– संस्कृतय् थें ज्व:ला:गु मखु तर ध्वनि वा अर्थ पा:गु खँग्व: । गथे ध्वनि पा:गु–क्षन, म्वंड, शिलोक, आदि । अर्थ पा:गु– संस्कृत चिन्ना ("पीर") या नेपाल–भाषाय् च्यूता अर्थात हेरविचार याय्गु, आदि । थुकियात संकर संस्कृत (hybrid Sanskrit) नं धाय्फु । थुकिया ब्यागलं ब्वंज्या याय्बह जू ।

३) **तद्भव** (indigenised)– दक्वसिबय् अप्पो थ्व लँपु नेपालभाषाय् संस्कृत दुहांव:गु दु । थथे:– सूपकार –सुवार– सुवा:, अक्षत – अखत –आख्य, चेट–चेह्ल । चेर–च्य: आदि ।

४) **मिश्रित** (blend)– संस्कृत व सँय् बर्मा मूलया नेपालभाषा स्वाना: नं गुलिखय् खँग्व: द:व:गु दु । गथे:– मुखर (सं०)– नो–खर– (न्वा–ख्वं ?) जम्वीर– झमरसि– झंसि, पुरूष– पुसमि– पुसामि (भा:त), आदि ।

थ्व सम्बन्धय् नेपालभाषा शब्दकोश निर्माण समिति १३ गू स्रोत ज्वलंया खँग्व: मुनाय् छ्यलात:गु संस्कृत त्यासा खँग्व:या सर्वेक्षण या:बले क्वय्बिया कथं तथ्यांक पिहांव:गु थन न्ह्यथनेबह जू । गथे:–

प्रकार	प्रतिशत	जम्मा
१, तत्सम	५%	५%
२, अर्ध–तत्सम		१६.४२%
क) अर्थ पा:गु	०.५८%	
ख) ध्वनि: पा:गु	१६.४१%	
ग) वाक्यांशय् छ्य:गु	२.४३%	
	२४.४२% धाय्नु	२५%

तद्भव (अनंव:) खँग्व:या ल्या:चा: हे मदु । मिश्रित (ह्वना) खँग्व: नं अथे हे माले व मुंके मा:गु दु । नेपालभाषा शब्दकोश निर्माण समिति भारतीय–आर्य भाषा मूल खँग्व:या व्युत्पति फयाफक्व बीगु कुत: या:गुलि

अनंवः खँग्वःया नं ल्याःचाः पिकाय् फैतिनि ।

(ङ) **प्राकृत–** लिच्छिविकालय् पाली, मागधी वा अर्धमागधी प्राकृत भाषा–भाषी नेपाः गालय् दुं धकाः ला धाय्फु, तर खस प्राकृतया संभावना नं दु धकाः ताय्कीपिं विद्वान्त झी थाय् दु । खँ छु धाःसा डा. मल्लं १९८१:११) लिच्छविकालया संस्कृततेतर खँग्वः मध्ये ४७ गः द्वित्व (Geminate) व मूर्धन्य (retroflex) वर्ण दुगु खँग्वः प्राकृतया जुइफु धकाः धलः न्ह्यथनादीगु दु । तर वय्कलं अप्पो धैथें थाय्नामय् वःगु थुपिं खँग्वलय् छगःया नं प्राकृत भाषाया बः कयाः अर्थ छ्यानादीगु मदु । वास्तवय् द्वित्व व मूर्धन्य जुइवं प्राकृत जुइगु नं मखु । अजू चायापुगु मेगु छता खँ छु नं जूगु दु धाःसा, थुकिया हे बः कयाः भाजु डोरबहादुर विष्टं लिच्छवीकालय् संस्कृत भाषायात खस प्राकृतं तस्सकं प्रभावित यात धयादिल । (१९८२:७)

लिच्छवि संस्कृतय् प्राकृतया प्रभाव मदुगु मखु, दु । अन अभिलेखय् "परम दैवत बप्प भट्टारक महाराज" वाक्यांश बराबर हे छ्यलेगु याः । "बप्प" संस्कृतं थःयाना काःगु प्राकृत खः । थुकिया अर्थ धनबज्रजं "पौत्रि ; अनुग्रह कथं प्राप्त जूगु अधिकार" भावार्थ खः धयादीगु दु । (बज्राचार्य, ११०६:१८) नेपालभाषाया ने. सं. ५०१–८३१ तकया अमरकोशय् अबु (तात, जनक, पितृ, २.६.२८.३) अर्थय् थुकिया विकास रूप बाप व बबु बियातःगु दु । अमरकोश पुनर्सङ्कलन खण्ड ८, पृ १२३) संस्कृत कोशय् "बप्प" थ्व अर्थय् मदु, बरू "वप्तृ" अबुया अर्थय् दु । (विलियम्स १९८६) थुकिं पितृ थें प्रचलित संस्कृतया वप्तृया प्रगत समीभवन (progressive assimilation) जुयाः बप्प जूगु खनेदु । टर्नरं (१९८०: ४३४) नं प्राकृत बप्प तक बियाः संस्कृत रूप बियातःगु मदु । धनबज्रजं नेपालभाषाया दक्वसिबय् ह्नापांगु ने. सं २३५ या अभिलेखय् "बोलचाल रूपया नेपालभाषा व प्राकृत रूपया संस्कृत शब्द" छ्यलातःगु खँ कनादीगु दु । (बज्राचार्य, ११०६:२०)

नेपालभाषाय् संस्कृतया प्रभाव छ्वाः म्हुतुं नालाकयातःगु खँ खः, तर प्राकृतया लँपु छु गुलि खँग्वः दुहां वल धैगु खँ वाला स्वयमानिगु खँ खः । बज्राचार्यजुं नेपालभाषाया कुं (कुन) प्राकृत कुण जुयाः संस्कृत कोणं

व:गु व "उझान" प्राकृत (उज्जाण) मार्फत् संस्कृत उद्यानपाखें व:गु कनादीगु दु। (११०६:१८) प्राकृतया लँपु नेपालभाषाय् दुहां व:गु छुं खँग्व: थथे ख:।

	संस्कृत	प्राकृत	पुनेभा.	न्हूने.भा.
१.	आखेट	आहेड	अहर	अहल (पुलांगु)
२.	अक्षर	अक्खर	आखर	आख:
३.	कर्पास	कप्पास	कपास	कपाय्
४.	कपर्द	कवड्ड	कवडि	कँ
५.	कपर्ट	कप्पड	कपड़/कापड़	काप:
६.	कुद्दाल	कोद्दाल	कोडि	कू (कुलि)
७.	मुद्गर	मुग्गर / मोग्गर	मोगल	मुग:
८.	ग्राम	गाम	गाम	गां
९.	गृह	घर	घर (सुदी)	घ: (सु)
१०.	गर्त	गड्डो	गाड	गा: (गाल)
११.	कार्य	कज्ज	काज	(काज)
१२.	गर्दभ	गड्डह / गद्दह	गाधु। गाधो	(गधा)
१३.	गोष्ठी	गोट्ठी	गुथि	गुथि
१४.	ग्रामीण	गामार	गामार	गामा:
१५.	ग्राहक	गाहक	गाहक	गाहा:
१६.	रथ्या	रच्छा	लाछ	लाछि

नेपालभाषाया व्युत्पत्ति क्व:छीगु खँय् प्राकृतता तस्सकं महत्त्व दु। छगू दसु स्वये– गोपालराजवंशावली (४९ क: १), अमरकोश १ (६९ क: ५) स "सबद" व अमरकोश २ (२० ख: ३), अमरकोश ४ (७ ख: ५) स "शवद" खँग्व: पा:फय्केया अर्थय् छ्यलात:गु दु। थुकिया व्युत्पत्ति "शपथ" बीबले छक्वलं पत्या: मजुइफु छाय्धा:सा "शब्द" (खँग्व:) या अर्थ नं करीब करीब अथे जुइफु। थ्व सम्बन्धय् जब झीसं "शपथ" व शबद/सबदया दथुइ प्राकृत "शबध" खनी, (जेठ, १९६३: ५५) अले झीत "सबद" या व्युत्पत्ति शपथ हे ख: धका: विश्वास जुइ।

(च) ग्रीक व ल्याटिन– नेपालभाषाय् "दां" खँग्व: यूरोपया ग्रीसंनिसें

यात्रा याना: थ्यंक व:गु खँग्व: ख: । थुकिया ह्वापांगु छ्यला ने. सं. २६४ स जूगु ख: (ह्रुङ्गल, २०४३: २१६) नेपालभाषाय् थ्व प्राकृत "दम्म", अनं च्वय् संस्कृत "द्रम्म" पाखें व:गु ख: । संस्कृतं धा:सा थ्व ई. पू. पाखें हे ग्रहण या गु थें च्वं । थ्व द्रम्म (ग्रीक drakhme) या पूर्वी संसारया यात्राया सम्बन्ध शायद ई. पू. ३२६–३२३ स अलेक्जाण्डरं भारत आक्रमण या:गुनाप स्वापु दै । थौकन्हय् नेवा: जनजीवनया अभिन्न अंग जुयाच्वंगु थ्व "दां" (दाम) या थीथी रूप दम्म, दाम, दं/डं, आदि रूपं मध्यकालय् प्रशस्त छ्यलात:गु दु । गोपालराजवंशावली (पत्र २४ ख: १) वहया दम्म ह्वापां शिवदेवं (सिंहदेव, २३१–२४३) छ्य:गु खँ दु । ग्रीसय् आ: नं "द्राक्मा" नेवा:तय्सं दां (दाम) छ्य:थें मुद्रा एकाइया रूपय् छ्य:नि । ने. सं. ५०० या नारदस्मृती (१२८ क: १) संस्कृतया लँपु व:गु ल्याटिन दीनार (denarius) लुँ मुद्राया रूपय् छ्यलात:गु खँ नं थन लुमंकेबहः जू । (विलियम्स, १९८६, बेव्स्टर, १९६७)

(छ) मैथिली– मैथिली भाषाभाषी "डोय" त नेपा: गालय् ने. सं. २३१ पाखे हे वय्धुंकुगु तथ्य गोपालराजवंशावली टिपोट यानात:गु दु । (बज्राचार्य, २०२१:२०) दिल्लीया सुल्तान गयासुद्दीन तुगलकं सिमरौनगढ्य् आक्रमण याना: अनया जुजु हरसिंहदेवयात दोलखापाखे ने. सं. ४४६ स बिस्कं छ्वसेंलि वया रानी व भारदारपिं स्वनिगलय् वया: ख्वपय् लाय्कुली शक्तिशाली जुजुं वसेंलि मैथिली भाषाया प्रचार–प्रसार तस्सकं जुजुं वन । तर छु गज्यागु मैथिली भाषाया प्रभाव नेपालभाषाय् लात धैगु सीकेत विशेष मेहनत याय्मानि । डा. मल्लजुं (१९८८) "नारदस्मृति" पाखें न्हूगु आर्यभाषां व:गु धका ङ्वः ल्या: ४ स क्यनादीगु २० ग: खँग्व: मध्ये छुं छुं थ्व भाषाया जुइफु ।

मल्लकालय् नेपा:गालय् मैथिली भाषाया प्याखं व मे विधाया सच्छिगुलिं अप्पो ग्रन्थ च्व:गु दु । प्याखं व मे धैगु जन–स्तरय् न्यना वनीगु विषय ख:, उकिं नेपालभाषाय् मैथिलीया प्रभाव आपालं दु, तर न्हूगु भारतीय आर्यभाषाया खँग्व: प्राय: उथें उथें जुइगुलिं हिन्दी, मैथिली, अवधी, बङ्गाली छु– गुगु भाषाया ख: अ:पुक पा:गु थ्वीके थाकु । साहित्य सृजनाय् नं नेपालभाषा स्वयां मैथिली ह्वापा ला:गु व मैथिलीया नं परम्परा स्वनिगलय् न्ह्यानाच्वंगु खँ थन लुमंकेबहः जू । (तमोट, ११०९)

(ज) आग्नेय भाषा:— नेपालय् चीन–सँय्, भारोप, द्रविद व आग्नेय भाय् खलःयापिं मनूत दु। थौंकह्नय् झापा–मोरङ्गय् दुपिं मुण्डा भाषाभाषीया छकचा सत्तार–सन्थाल लिपा जक नेपालय् वःपिं धकाः यच्चुक सी दु। डा. मल्ल (१९८१:८) या धापूकथं प्राचीन नेपालया अभिलेखय् छ्यलातःगु संस्कृत मखुगु संज्ञा शब्दावलीया स्वापु छुंकथं न आग्नेय भाषा-नाप तय्‌फै मखु। तर वय्‌कःया हे उद्धरणकथं इतिहासकार दिल्लीरमन रेग्मी, भाषाविद् सुनीतिकुमार च्याटर्जी, व नृतत्त्वशास्त्रीपिं फुरर–हेमन्डर्फ व निकोलस जे. एलेनया बिचाःकथं नेवाःतय् दुने आग्नेय (मुण्डा) भाषा-भाषाया सम्मिश्रण जूगु दय्‌माः। थ्व खँय् पुनर्विचार यानाः मुण्डा भाषा-नाप लिच्छवि शब्दावलीया तुलनात्मक अध्ययन याय्‌बह जू, छाय्‌धाःसा अबलेया करीब प्यब्वय् स्वब्व खँग्वःया अर्थ, अड्डाया नांया तक हे अर्थ छ्याय् मफुनि, प्राकृत शब्दावली धाःगु नं परिकल्पना जक हे तिनि।

थ्व खँया संभावना "पुत्रपौत्रादिबोधिनी" (५०१) या संस्कृत महा-मात्य, प्रधान (२. ८. ५. १) या अर्थ "मञी बियातःगुलिं दत। मल्लका-लीन थीथी अमरकोशय् थुकिया अर्थ प्रधानिक, महात, सेष्ट, प्रधानमन्त्री, मूल सेष्ट बियातःगु दुसा पुत्रपौत्रादिबोधिनी परम्पराय् थ्व "मञी" बिया-तःगु दु। (लिधँसा १ स्वयादिसँ) मञी मुण्डाभाषाया सन्थाली कचाया मुखियाबाची खँग्वः खनेदु। (तिवारी, १९७३:८०) संभवतः भण्डारीया मुंडा खँग्वलं हे थ्व मञी खँग्वः ब्वलंगु नं जुइफु, छाय्‌धाःसा थुकिया ध्वनि-कथंया रूप व अर्थ नं "मुखिया" हे खः। (वहेः १०६) थुथाय् गोपाल-राजवंशावली (पत्र खः १–२) या थ्व खँपु लुमंकेबह जूः—

"राजगामया मको भारो धायान समस्त धन कासन" थुकियात वज्राचार्य– मल्लजुपिसं (१९८५: १०२, १४९) "मञी भारो" यात व्यक्ति-वाची नां धलकय् छायाः अर्थ धाःसा थुकथं बियादीगु दुः— (नेपाली) राज-ग्रामका भारदारले जम्मै धन हात लाए।

(English) The noble of Rajagrama grabbed all their wealth.

थ्व दसु मचायक हे "मञी भारो" या अर्थ जुइफुगु "भारदार" (noble) ब्यूवन। संभवतः थ्व मुण्डा– नेपालभाषा (संस्कृत तद्‌भव या सम्मिश्रित पर्याय खँग्वः खः।

ने. सं. ५०० या दशकय् संस्कृतया लँपु व:गु आग्नेय खँग्व: कपास (सं. कपार्स "कपाय्") कंबिलि (सं. कम्बल "कम्बल"), करिरी (सं. कदली "केरा") आदि नं लोक–प्रचलनय् दुगु खः । (जलज, १९७२: २९९–३००) मुण्डाभाषाया स्वभावनाप नेपालभाषाय् क्वय्बिया छु व्याकरणिक प्रणाली नं ज्व: ला: । गथे:–

१) संज्ञा खँग्व:या विभाजन सजीवता व निर्जीवताया आधारं पाइगु, २) अकरण (मुण्डाय् बहुवचन) प्रत्यय दथुइ च्वं वनिगु (गथे:– पु–म– ज्याये, सि–म– घये आदि) व (३) प्रथम पुरूष बहुवचनय् निथी (मुण्डाय् द्विवचनय् । नं) रूप जुइगु । गथे:–जिपिं (जिपनि) व झी (छेजे–छिजि), आदि । (जलज, १९७२: ३००, तिवारी, १९७३: ८०) थ्व स्वभाव खासयाना: लिपुलां नेपालभाषाया इलय् ब्वलंगु अनुभव जू । छु थ्व प्राचीन नेवा:तय् दथुइ सुलाच्वंगु मुण्डा स्वभाव ब्वलंगुया दसिला मखुला ? मेगु नं लिपुला नेपालभाषाया इलय् ह्लापाया नेपालभाषाया "फुप" या थासय् ददा ("दाजु") बया: उकियात सांस्कृतिक क्षेत्रय् फुपकिंज ("फुकी") या रूपय् रूढ जू वने मायकूगु खँ नं थन लुमंकेबह जू । मुण्डा विश्वकोश (Encyclopaedia Mundarica) अनुसार "दद" माने दाजु, सस: दाजु, थकालि काय्चा, थकालि सस: काय्चा ख: । सम्बोधनय् थ्व "अअद" जुइ, "द" जक धा:सा "मय् दाजु" धा:गु जुइ । (होफमाय्न, १९२४) ख्वपभाषाया अरा ("दाजु, य:दाजु") आदिस दुगु अ– मुण्डाया सम्बोधनवाची अअ–नाप सम्बन्धित ला मखुला ?

मझी, ददा बङ्गाली जुया: नेपालभाषाय् व:गु नं जुइफु ।

(झ) फारसी अरबी– गोपालराजवंशावली फारसी–अरबी खँग्व: सुरतान तुरक, रायत छ्यलात:गु खँ क्वय् वने धुंकल । उगु हे लाकाय् ने. सं. ५०१ या पुत्रपौत्रादिबोधिनी (अमरकोश १) स नं नेपाली जनजीवनय् व सरकारय् ह्लापांनिसें आ:तक थीथी अर्थय् छ्यलाचया च्वंगु "काजी" खँग्व: दु । थ्व खँग्व: थ्व पुत्रपौत्रादिबोधिनी परम्पराय् जक छ्यलात:गु दु । मल्लकालया थीथी अमरकोशय् संस्कृत "कर्मसचिव" (२, ८. ४. ३) या अर्थय् काजी खँग्व: व उकिया पर्यायकथं "राजास परिकर", "घरसार याक मन्त्री" "भंदिरि", "कारक" आदि बियात:गु दु । (लितंसा १ स्वयादिसँ)

लिपुलां नेपालभाषाया इलय् ला "पारसी प्रकाश" हे नेपालभाषां

हीकूगु खँ च्वय् वने धुंकल। थुकी करीब १२५० खँग्वः फारसी-अरबीयागु दु। छगू अध्ययनकथं थौकन्हय् नेपालय् नेपाली भाषाय् (उकथं नेपालभाषाय् नं) फारसी १. २२६ व अरबी १३३० खँग्वः छ्यलेगु याः। (नेपाल व मेपिं, २०३७)

ई. १४ शदी हे नेपालय् सरकारी पदय् "काजी" खँग्वः गय् छ्यल जुइ ? थ्व विचारणीय खँ खः। मुगल साम्राज्य भारतय् १६ शदीजक स्थापना जूगु खः। तर मुस्मांतय्सं सिमरावनगढ (ने. सं. ४४६-ई. १३२६) व नेपाःगालय् (ने. सं. ४७० = ई. १३५०) १४ शदी हे आक्रमण याय् धुंकल। थुकि मुस्मांतनाप नेपालया स्वापु उगु इलंनिसें हे दुगु खँ यच्चुक वयं। भारतया इतिहास पुइकाः स्वय्बले ई. ७१२ स हे अरबीतय्सं भारतय् आक्रमण याःगु व मुगल साम्राज्य लिपा जक स्थापना जूगु खःसां भारतय् मुस्मां जातिमध्ये गजनी (११ शदी), गोरी (१२ शदी), सुल्तान, बल्वन, खल्जी (१३–१४ शदी), तुगलक (१४ शदी), (लोडी १५–१६ शदी), पिसं ह्लापा हे थाय्थासय् शासन याय् धुंकुगु खँ थन लुमंकेबह जू।

लिपुलां नेपालभाषाया इलय् ला अभिलेखय् अनेक फारसी–अरबी खँग्वः छ्यलेगु यात। नेवाःतय् जनजीवनय् तस्सक भ्यलेबूगु छु खँग्वः खः–

काजी, जगात (जगाः), जगा,

खलक (खलः), चासनी (चास्नी), आदि।

(अ) नेपालीः– यँया जुजु लक्ष्मीनरसिंह मखं शिवालयय् ने. सं. ७६१ स खय्भासं अभिलेख तःगु, प्रताप मल्लं ने. सं. ७९० स न्हूपुखु (रानीपोखरी) दय्काः उकिया त्वहंपौ पुखूया प्यखेरिखें खय्भाषां तय्कूगु आदि दसुं लिपुलां नेपालभाषाया इलय् खय्भाषाभाषी मनूतय् स्वनिगलय् विशेष स्वापु दय् धुंकूगु तथ्य वयं (वज्राचार्य, २०१९)। उकथं नेपालभाषाया अभिलेखय्नं खय्भाय्यया खँग्वः दुहां वल। स्वप तलेजुया ने. सं. ८२३ या सिजः पौपाखें छगू दसुः–

राजा राजाश्रो बोलय याय...

खस, मगर उमराव पचन लुतय याङाव नको

श्रोमिस पच... (वज्राचार्य, २०१९: ८)

थ्व जुल लिपुलां नेपालभाषाया खँ। न्ह्यपुलां भाषाय् दु–मदु सीकेबह

जू । थुकिया लागि गोपालराजवंशावली छक: पुइका: स्वये । अन सिंजा (जुम्ला) या जुजु जितारि मल्लं नेपा:गालय् ने. सं. ४०८ व ४१० स निक: हता: व:गु खँ कियात:गु दु । संस्कृत माध्यमं च्व:सां ह्लापांगु हता:बारे नेपालभाषां छुं धाय्त नं स्व:गु दु । गथे:-

पश्चात् खशिया वव: । राजा जयतारि प्रथम प्रविष्ट: सम्बच्छर चारि सय आठ पौषमासे । साम्हेगु स्थाने खशिया अबुठ सय पातयित्वा राष्ट्र सर्व्व वने सेवितं । (पत्र २६ ख: १-२)

च्वय् खँग्व: क्वय् ध्व: किया खँग्वत:त निथी दु:-

1) वव: - व:गु (क्रिया)
   साम्हेगु- गो-पुच्छ-पर्वत (स्वयंभू)
2) चारि- चार (पि)
   सय- सय (सच्छि)
   आठ- आठ (च्या)
   अवुठ- साढे तीन (स्वंगूत्या)
   खशिया- खस (खय्)

च्वय् ह्लापांगु सँय्-बर्मा मूल नेपालभाषाया खँग्व: ख: । निथीगु छु भाषाया धाय्गु अ:पु मजू, सगोलं नव्य भारतीय आर्यभाषाया खँग्व: धाय्फु । अवुठ प्राकृत अड्ठुट्ठ । अद्घुट्ठ वा पानी अड्ढुड्ढ नं च्वय् संस्कृत अध्यु-ष्ट अर्धचतुर्थपाखें ब्वलंगु खँग्व: ख: । (पन्त, २०४१: २०-२४) चारि, सय, आठ नेपाली नापं मेमेगु न्हूगु भारतीय अर्यभाषानाप ज्व:ला: ।

थन "खशिया" महत्वपूर्ण खँग्व: ख: । थौंकह्लय् नेवा:तय्सं खसजा-तियात खय् (यँय् खँय्) धाइ । टर्नरं (१९३१) थ्व कुमाउनी धका: क्यना-त:गु दु । डोट्याली भाषा क्षेत्रय् "एक खसियाको नौ रसिया" (छह्म खय्या गुंगु भुतू) धैगु छुनाखँ हे दु । थौंकह्लय्या जुम्ली भाषाय् "खसिया" या अर्थ "जुजुयात खुसी याना: स्वपु काया जनै क्वखाय् दुपि छु जाति" ख: । (देवकोटा, २०२७) थुकथं थ्व "खशिया" पुलांगु खय्भाय् (सिंजा) या खँग्व: थें च्वं । गोपालराजवंशावलीकारया छगू स्वभाव गुगु गुगु भाषा-भाषीया खँ च्वय्मा:गु दु, उगु उगु भाषाया खँग्व: नं दुथ्याका: च्वय्गु चलन दुथें च्वं । मुस्मां जुजुया आक्रमण व खय् जुजुया आक्रमणया खँ उगु उगु हे

भाय् वय्क बयान च्व:थें च्वं । थथे खत धा:सा खय्भाय् (नेपाली) या खँग्व: नेपालभाषाय् ने. सं. ५०० या दशकय् न्ह्यपुलां नेपालभाषाया इलय् हे दुहां वयेधुंकल धका: नाले माली । थ्व खँयात धनबज्रजुं नं स्वीकार यानादीगु दु । (बज्राचार्य, २०३३: २६)

खय्भाय्या खँग्व: खास याना: लिपुलां इलय् विस्तारं छुं छुं दुहां वल, तर व छु, गुलि दु धँगु खँ स्पष्ट याय्मानि । आधुनिक नेपालया इतिहास शुरू जुमां निसें नेपालभाषाय् खने दय्क हे खय्भाय्या खँग्व: दुहांव:गु खँ ने. सं. ८९५ या सिंहप्रताप शाहया नेपा:- सँदेय्या सन्धिपत्रय् यच्चुक खनेदु ।

स्थानापन खँग्व:- पुलांगु नेपालभाषाया खँग्व:- सबँय्या खँय् न्ह्यपुलां व लिपुलां नेपालभाषाय् जूगु खँग्व:या स्थापन (replacement) न्ह्यथनेबह जू । थ्व निथिकं जुल । गथे:-

१) मौलिक खँग्व:या त्यासा खँग्वलं थाय् का:गु

२) मौलिक खँग्वलय् घासा (affix) धा:गु

न्ह्यपुलां नेपालभाषाय् नेपालभाषाया सँय्-बर्मा मूलया छुं छुं खँग्व: स्वतन्त्र रूपं छ्य:गु खनेदुसा, लिपा बिस्तारं थुकियात भारोप मूलया खँग्वलं थाय् कया: वन । छुं दसु । गथे:-

मौलिक खँग्व: (न्ह्यपुलां)	संस्कृत खँग्व: (लिपुलां)
मि	मनुस (सं. मनुष्य)
ला	लाहाथ (नेभा. ला + सं. हस्त)
नि	सूरज (सं. सूर्य)
घुंग्व	सिद्धी (सं. सिद्ध)
सौ	चिक्कन (सं, चिक्कण)
नो	म्हु-तु (प्रा. मुह, सं. मुख+सं त्रोटि "त्वा:" ?)

थथे मेगु खँग्व: ह्यूगुली दक्वसिबय् अप्वो थ:थिति खँग्वलं ह्यूपा का:गु दु । छुं छुं नेपालभाषाया मौलिक खँग्व:या स्वापु सँय्-बर्मा भाषानाप क्यनेत बेनेडिक्ट (१९४२ व १९७२) पाखें खँग्व: दाना स्वयागु दु ।

मौलिक खँग्व: (न्ह्यपुलां)	मेगु भाषाया खँग्व: (लिपुलां)
कँमो	भालत (सं. भर्ता "भा:त"
ह्यचमो (सँय-बर्मा *स्नम्)	कलात (सं. कलत्र, 'कला:")
फुप (सँय् फु)	ददा (मुण्डा, दद, "दाजु")
कुबाप (सँय् ग्योस्, सँत्र. *कुव्	श्वसुरबाप(सं. श्वसुरवप्तृ, "ससःबौ)
निनिमा (सँब:* नि (य्)	शशुरमाम (सं. श्वश्रू नेभा. माम, "सस:मा")
बबा (सँब. *ब्वाङ)	काका (तुर्की ? "काका")
छुप (सँय् स्पो संब. *पुव्)	अजा(प्रा. अज्जा सं. आर्य "हनेबह्ह्य")

थुकी लिपुलांया खँग्वः छुं छुं न्ह्यपुलांया इलय् हे स्थानापन जुइधुंकुगु खः। "काका" खँग्वः गबले ह्लिल धाय्मफुनि। थुकिया अभिलेखन (record) परम्परागत कोश (Lexicon) व जोर्गेन्सन (१९३२) स न मजूनि। थथे हे मेमेगु थःथिति खँग्वःया नं स्थानापन जूगु दु, गथे अयाप (तापाञाज्या), उयुप (तापाबाज्याया नं अबु)। छुग, उयुप खँग्वः थौंकह्लय् छुइ. उइ खँग्वलं क्वय्या पुस्ता थ्वीकीगु जुयावन। नेपालभाषाया हे दोलखा भाषिकाय् धाःसा कुबा (ससःबौ), निन्मा (माजु, ससःमां) आःतकं छयनि।

न्ह्यपुलां व लिपुलांया छगू भेद धासा (affix) दुगु व मदुगु नं खः। ह्लापा स्वतन्त्र थःथवं थ्वीकाच्वंगु अर्थय् विभिन्न कारणं, खास यानाः समध्वनि (homophone) या कारणं तःता अर्थ दयाः घासा स्वानाः लिपा छ्यलेगु यात। छुं दसु स्वये :-

न्ह्यपुलां (मुक्त व बद्ध रूप)	लिपुलां (बद्ध रूप)	थौंकह्लय्
ला, तोयुभिला	मिला, तिमिला	मिला
खा, ल्वखा	लोखा, लुखा	लुखा
सि, म्हुथुसी	म्हुतुसि	म्हुतुसि
मि, मिखा	मिखा	मिखा
खो, खोसी	खोसि, खुसि	खुसि
लो, ल्वापु	ल्वापु	ल्वापु
ह्लस, ह्लसपत	ह्लसपत	ह्लाय्प
मो, मोचा	मोचा, मचा	मचा

अट, अटपा	अतपा	अप्पा
मोंज, नामोंज़	नोवाये	न्ववाये
ह्लाय्, लवह्लाय	लवह्लाये	ल:ह्लाये
पोय, त्वकपोय	त्वकपोये	त्व:पुये

(३) आन्तरिक भाषिक भिन्नता

नेपालभाषाय् जुयाच्वंगु भाषिक आन्तरिक विकासय् न्ह्यपुलां व लिपुलांया खास विशेषता थीथी ख्यलय् दुगु खंके फं। थन दसु रूपं छुं छुं खँ न्ह्यथनेगु जुइ। उकिया विषय थुकथं कया: स्वये। गथे:–

१. ध्वनिग्रामिक प्रणाली (Phonemic system)
२. ध्वनि–प्रक्रिया (Phonology)
३. नाप–अन्विति (Noun agreement) सजीवता अन्विति (animacy concord)
४. क्रिया–अन्विति (Verb agreement) क्रियाया समापिका रूपायन (finite inflection)

३.१. ध्वनिग्राफिक प्रणाली

जोर्गेन्सनं (१९४१:१०) लिपुलां नेपालभाषाया ध्वनिग्रामिक प्रणाली ब्यूगु दु। थन न्ह्यपुलांया ध्वनिग्राम (phoneme) लुइकेगु कुतः जुइ। थुकिया व्यतिरेकी क्वय्‌बिया कथं खनेदु।

बाग्व: (व्यञ्जनवर्ण) consonant

स्पर्श

प)	पा "झंग:या पा"	पि "चार"
फ)	फा "छथी जनावर"	फि "बालुवा"
ब)	बि "सर्प"	बों। बो "स्वां"
भ)	भि "अभ्रक"	भों। भो "झाडी"
त)	ता "तया"	तंञे "तँसा तये"
थ)	था "थाज्या"	थंञे जाय्के"
द)	दाय "चाले याये"	दिलं "च्वनेथाय्"

ध) धाय "कने"	ढिलं "कुने थाय्"
क) का "कापु वा सुका"	कु "भारि"
ख) खा "छथी लहीह्म झंग:"	खु "६"
ग) गाङा "गा:गु"	गह्ल "ग:/गढ"
घ) घाङा "घा:गु"	घह्ल "घ:"

स्पर्श–संघर्षी (africates)

क) चय "८०"	चालु "चालेगु"
ख) छय "छय्मचा"	छालु "मछा: मजुये"
ग) जाव "जा:गु"	जेतबु "ज्यय्कूगु"
घ) झाव "झासु लंगु"	झेतदु "झ्यातूगु"

संघर्षी (Fricatives)

/स/ सा "मासा, थुसा"	साले "थ:पाखे हये"
/ह/ हा "जरा, भम्ब:"	ह्ाले "स:पिकाये"

नासिक्य

/म/ मामं "जाकिया पिब:"		मे "म्यच, म्यय्"
/म्ह/ म्ह/म्हं "शरीर"		म्हे "न्हिप्यं"
/न/ नं "गन्ध"		नि "सूर्यो"
/न्ह/ न्हं "पटक"		न्हि "दिन"
/ञ/ ञं "नं"	ञा "नया"	ञाय "नाये"
/ङ/ ङ "५, न्यकू"	ङा "न्या"	ङाय् "न्यासि वने"
/ङह/ ङह "न्ह्यो"	ङहा "न्हापा"	ङहाय "दुरु न्ह्याये"

तरल (Liquid)

पार्श्विक (Lateral)

/ल/ ला "ल्हा:"	लाच "लाये, प्राप्त याये"
/ल्ह/ ल्हा "मिखा फुति यायें"	ल्हाच "खँ ल्हाये"

उक्षिप्त (Flap)

/र/ रू "दृश्य रूप"	("लु" नं जुइफुगु)
/ह्ल/ वं "पूर्व"	(द–या स्वरमध्यगत रूप)

श्रुति glide

/य/ यं "उत्तर" यचु "सफा जूगु"

/व/ वं "पूर्व" वचु "खसि या:गु"

माग्व: (स्वर वर्ण) Vowel

/इ/ सि "फल, छ्यनय् थाइगु"

/ए/ के "जाकि, सप्तमी प्रत्यय"

/आ/ का "सुका"

/अ/ न "आकाश, गन्ध"

/ओ/ बो "भाग"

/उ/ कु "भारि"

थन मेगु ला आ:तकं नेपालभाषाय् दुगु ध्वनिग्राम हे मुख्य ख:, तर न्ह्यपुलां नेपालभाषाय् क्वय्बिया ध्वनितात्विक (Phonetic) विशेषता खनेदु ।

१) तरल स:ग्वलय् [वर्णय्] ल / र, ल्ह / ह्र मपा:, तर उत्तिकं हे आधिक्य रूपं र, ह्र थ्व इलय् छ्य:, लिपा थ्व ल, ल्ह प्रधान जुयाच्वंगु दु ।

२) लिपुलां नेपालभाषाय् ञ अपाय्सकं खनेमदु । न्ह्यपुलां भाषाय् थुकिया प्रधानता दु । नेकारान्त क्रिया प्राय: फुक हे ञे जुयाच्वंगु दु । थ्व "न" या संरूप ख:, तर क्वय्बिया दसुं थुकिया स्वतन्त्र अस्तित्व दुथें च्वं । गथे :–

कण्ठ्य नासिक्य	तालव्य नासिक्य (?)	वर्त्स्य नासिक्य
ङ	ञ	नं
"न्यकू"	"नँ"	"नँ, गन्ध"
ङ्य	ञय	नय (लिपुलां)
"५०"	"नये"	"नये"
ङा	ञा	ना (लिपुलां)
"न्या"	"नया"	"गन्ध"
ङंज	ञंज	*नंज ?
"न्यने, उथें च्वने"	"न्यने, तायें"	?
ङाय	ञाय	नाय्–लिपुलां
"न्यासिवने"	"नाये"	"सर्प" "नाये"

पुलांगु नेपालभाषाय् मौखिक–नासिक्य भेद दु, तर ह्रस्व व दीर्घ भेद मदु। लिपिकथं (grapheme) नासिक्य त्व:फिके य:।

न्ह्यपुलां नेपालभाषाया ध्वनिग्रामिक प्रणाली (Inventory) थुकथं दु :–

बाग्व: (व्यञ्जन)

	ओष्ठ्य	वत्स्र्य	तालव्य	कण्ठ्य	स्वरयन्त्री
स्पर्श	प	त		क	
	फ	थ		ख	
	ब	द		ग	
	भ	ध		घ	
स्पर्श–संघर्षी		च			
		छ			
		ज			
		झ			
संघर्षी		स			ह
नासिक्य	म	न	ञ (?)	ङ	
	म्ह	न्ह		ङ्ह	
तरल		र / ल			
		र्ह / ल्ह			
श्रुति	व		य		

माग्व: (स्वर)

	अग्र	केन्द्रीय	पश्च
उच्च	इ		उ
मध्य	ए	अ	ओ
निम्न	आ		

३.२ ध्वनिप्रक्रिया

ध्वनि–प्रक्रियाया मिखां स्वय्‌बले न्ह्यपुलां व लिपुलां नेपालभाषाय् छुं पा:गु विशेषता खंकेफु। उकियात स्वय्‌बियाकथं न्ह्यथने फु।

३.२.१ १ उच्च (high) अग्र (front) स्वर व उकिया गुण–वृद्धि रूप

न्ह्यपुलां	लिपुलां	न्हूगु
ऐ, ए, इ	ए, इ	इ
चैत, चेत, चित	चेत, चित	(लुं) चि
थैथै, थेथे, थिथि	थेथे, थिथि	थिथि
मै, मे, मि	मे, मि	मि
मैसा, मेसा, मिसा	मेसा, मिसा	मिसा
तोफै, तोफे, तुफि	तोफे, तुफि	तुफि
प्वलै, प्वले, पुलृ	प्वले, पुलृ	पुलि
बैत, बेत, बित	बेत, बित	बित्त (सं)
ऐका, एका, इका	एका, इका	इका
दोसें, दोसे, दुसि	दोसे, दुसे	दुसि
नैगुह्लि, नेगुह्लि, निगुह्लि	नेगुरि, नेगुलि	निगू

३.२.१.२ उच्च पश्च (back) स्वर व उकिया गुण- वृद्धि रूप

औ, ओ, उ	ओ, उ	उ
कौह्नौ, कोन्हु, कुन्हु	कोन्हु, कुन्हु	खुन्हु
थौसा, थोसा, थुसा	थोसा, थुसा	थुसा
खौ, खो, खु	खो, खुसि	खुसि
खाडौ, खाडो, खारू	खाडो, खालु	खालु
ङहाथौ, ङहाथो, ङहथु	ङ्हाथो, ङहथु	न्ह्यथु
मखौ, मखो, मखु	मखो, मखु	मखु
गाधौ, गाधो, गाधु	गाधो, गाधु	गधा (सं.)
दौसै, दोसे, दुसे	दोसे, दुसि	दुसि
जुय–फौ, फो फु	फो, फु	फु

थ्व सम्बन्धय् ने. सं. ११०४ सिल्लाथ्व नवमी उकथं ई. सं. १९८४ फेब्रुवरी १० स नेपालभाषा समाज (Linguistic Society of Nepal) या ग्वसालय् जि प्रवचन बियागु खः। थन उच्च स्वर क्वह्वांवयाः

(lowering) मध्य स्वरय् (mid-vowel) हिलीगुयात "गुण" धागु व उकिया हे द्विश्वरीभवन (diaphonization) यात "वृद्धि" धागु खः। गुणयात नं निथी थ्वथले फु- स्वरयुक्त ए, ओ अले श्रुतियुक्त य, व। थ्व श्रुतियुक्त य, व रूप कथं द्विश्वर (य्+अ, व्+अ) खः। तर नेपाल-भाषाय् थ्व अर्धविवृत (half-open) मध्य स्वर (mid-vowel) ए (ɜ). ओ (ɔ) यात च्वय्गु यानावःगु रूप नं खः धैगु जिगु विश्वास दु। (तमोट, १९०५) वृद्धि धयागु द्विश्वर हे खः तर खास द्विश्वर व वृद्धि रूपय् सःया सान्निध्य (cohesiveness) पाः। ऐ, औ धाय्बले ध्वनिया सान्निध्य अप्पो सतीसा अइ, अउ धाय्बले भचा तापाः। श्रुतियुक्त वृद्धि धयागु गुण रूप (ए-य्, ओ-व्) व निम्न अग्र (low front) स्वर (आ) या संयुक्त रूप खः। थथे हे सन्धि (conjuction) रूप, गथे- प्याना (पि+आना), ग्वाना (गु+आना), उच्च श्वर श्रुती (glide) हिलीगु यात धाइगु खः।

थ्व खँयात च्वय्बिया धलकय् क्यनेफु।

उच्च श्वर	इ		उ	
	स्वरयुक्त	श्रुतियुक्त	स्वरयुक्त	श्रुतियुक्त
गुण	ए	य (य्=ए+अ)	ओ	(व=ओ+अ)
वृद्धि	ऐ	या (य्=ए+आ)	औ	(वा=ओ+आ)
द्विश्वर	अइ (अ+इ)	या (य=ए+आ)	अउ (अ+उ)	वा (व्=ओ+आ)
सन्धि		य (इ=य्+अ)		व (उ=व्+अ)
		या (इ=य्+आ)		वा (उ=व्+आ)

थ्वहे धलकं सी दु नेपालभाषाय् उच्च श्वर व उकिया गुण, वृद्धि रूप छगू मेगूली स्वाभाविक रूपं न्यागू रूप तक कायफु। गथेः-

इ, ए / य, ऐ या – मि, मे / म्य, मै / * म्या ("मि")
– मिसा, मेसा / म्यसा, मैसा / *म्यासा("मिसा")
उ, ओ / व, औ / वा – फु, फो / फ्व, फौ / फ्वा ("फ-ये")
– दु, दो / द्व, दौ / द्वा ("द-ये")

थ्व स्वर प्रणालिइ वृद्धि रूपं न्ह्यपुलां नेपालभाषाया विशेषता खनेदु। बर्मा भाषानाप ज्व:ला:गु थ्व स्वभाव शेफर (१६५२:६६–६७) या कथं स्य्–बर्मा भाषाया प्राक्–वर्ण (proto-phoneme) प्रणाली ख: । वय्‌क:या छगू दसु कया: स्वये ।

अर्थ	सँय्‌भाय्	बर्माभाय्	कुकी	नेपालभाषा
"त्यफुंचा"	त्ते–	–लय्	म् ? –त्तइ	ते
*अइ	ए	अय्	अइ	ए / इ

न्ह्यपुलां नेपालभाषाय् वृद्धि रूप पुलांगु स्वभावया त्यंकथं व गुणरूप मूल स्वभावकथं छ्य: । लिपुलां इलय् वृद्धि रूप प्राय: मछ्यल, परम्पराकथं ल्ह्य:गु खनेदु, लिपा व सामान्य उच्च स्वरय् ध्यचुनं वन । न्ह्यपुलां इलय् सामान्य रूप (इ, उ) सामान्यकथं जक छ्यल । थुकथं नेपालभाषाय् उच्च स्वरया थीथी रूपया क्रमश: ह्रास हे न्ह्यपुलां, लिपुलां व न्हूगु नेपालभाषाया कालक्रमिक विशेषता जूगु दु । गथे:–

न्ह्यपुलां	लिपुलां	न्हूगु
ऐ, ए, इ,	ए, इ,	इ
औ, ओ, उ,	ओ, उ	उ

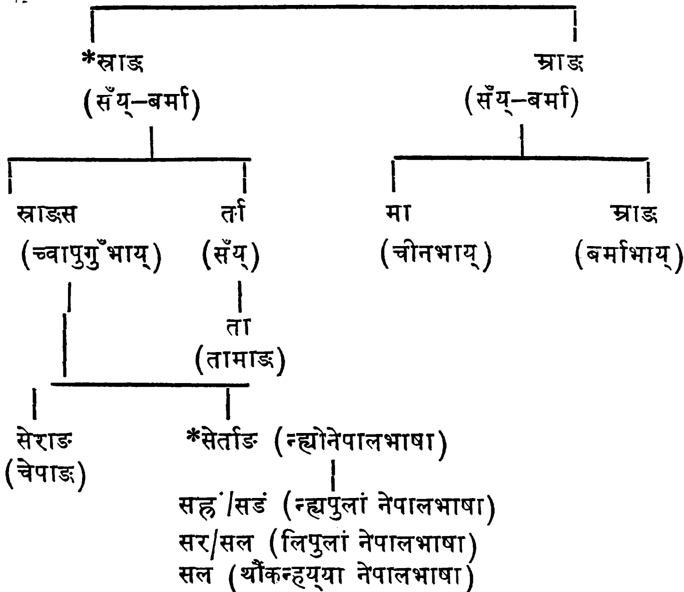
जोर्गेन्सनया कोश व व्याकरण लिपुलां व न्हूगु ईया तथ्यांकया ब: कया: च्वयात:गुलि न्ह्यपुलांया विशेषता वृद्धि रूपया खँ उकी मवल ।

श्रुतियुक्त गुण (य, व) ला छगूकथं स्वरयुक्त गुण (ए, ओ) या हे मेगु लिपि (grapheme) रूप ख: धा:सां ज्यू । तर वृद्धि रूप (या, वा) या विशेष अध्ययन याय्‌बह जू । थुथाय हाय्‌न्स जोर्गेन्सनं (१६३६) "वौ" यात व रमापतिराज शर्माजुं (१०६६–१–१२) "या" "वा" यात नं नेपालभाषाया मा आख: (स्वर) प्रणालीया दुने दुथ्याकूगु वय्‌क:पिनि सहज-ज्ञान (intuition) या दसु जुइफु। तर थुकियात एकस्वर (monothong) व द्विस्वर (diphthong) या दथुइ वृद्धि स्वर नाले माली ।

३.२.२ उत्क्षिप्ती–मूर्धन्यीभवन

न्ह्यपुलां नेपालभाषाय् वत्स्य (वाछें alveolar) वर्ण (त, थ, द, ध) वा मूर्धन्य (retroflex) वर्ण (ट, ठ, ड, ढ) या उत्क्षिप्तीभवन (flappization) जुइगु छगू प्रबल स्वभाव दु। पार्श्विक (lateral) ल

नं उक्षिप्त [flapped] जुइगु स्वभाव दु। गोपालराजवंशावली प्रसङ्ग भोह्न [पत्र ३७ ख: ३, ५८ ख: १] धा:गु भोज ख: धैंगु सी दु। थुकि स्पर्श–संघर्षी-स: नं उत्क्षिप्तय् हिलेफु धैंगु सी दु, तर थुकिया मेमेगु दसु लुइके मखंनि। खोह्न ["खू" lame] संस्कृत खञ्ज स्वयां खोड। खोर [खोलपाखें व:गु अप्पो संभावना दु, गुकिया अर्थ "खू" हे ख:। थ्व उत्क्षिप्तीभवनं अप्पोलं अप्पो संस्कृत प्राकृत खँग्व: नेपालभाषाय् दुहां व:गु दु। तर दसु आपा: लुइके मफुनिसां सँय्–बर्मा भाषाया खँग्व:नं थुकथं ब्वलंगु दु। "सल" खँग्व:या वंशावली थ्व सम्बन्धय् थन न्ह्यथनेबह जू। गथे :–

थन चीन–सँय् (*स्म्राङ) व न्ह्योनेपालभाषा (pre–Newari) खँग्व: (* सेर्ताङ) जि दय्कागु व मेगु बेनेडिक्ट (१९७२:४३) व ग्रीयर्सन (१९०९:३) पाखें कयागु ख:। वर्त्स्यस्थान मूर्धास्थानय् लिज्याना: (backing) उत्क्षिप्तीभूत (flapped) जूगु खँग्व: न्ह्यपुलां नेपालभाषाय् आपालं दु। छुं दसु काये :–

न्ह्यपुलां उत्क्षिप्त ह्र/ड/र	लिपुलां तरला?र / ल	न्हूगु पार्श्विक ल
मूर्धन्य		
घह्र / घड (सं. घट)	घर / घल	घ: (घल)
चेह्र / चेड (सं. चेट)	चेर / चेल	च्य: (च्यल)
अहह्र / अहड (प्रा. आहेड सं. आखेट)	अहर / अहल	अहल (पुलां)
फड / फह्र (सं. पट्ट)	फर / फल	फ: (फल)
कपह्र (सं. कर्पट)	कापर / कापल	काप: (कापल)
केह्र / केड (सं. कीट)	किर / किल	की (किख)
पेह्रा (सं. पिटक)	पेरा / पिल्हा	पिला
साह्री / साडी (सं. साटी)	सारि	सारि
ककह्रे / ककडे (सं. कर्कट)	ककरे	क:लि
मकह्र (सं. मर्कट)	माकर / माकल	माक: (माकल)
वह्र / वड (सं. वटक)	वर / वल	व: (मधि)
पह्रोह्र / पलोड (सं. पटल)	पलोल	पौ / पलि
मढि / मह्रि (सं. मण्डक)	मरि / मलि	मरि
कुह्रि / कुलि (सं. कूट)	कुलि	कुलि (पुलां)
गाड (प्रा. गड्डौ, सं गर्त)	गार / गाल	गा: (गाल)
कवह्रि / कवडि (प्रा. कवड्ड, सं. कपर्द)	कवरि / कवलि	कौ (कलि)
धाह्रे / धाडे (सं. दाडिम)	धारे / धाले	धाले
कुह्र / कुड (सं. कुडव)	कुरि / कुलि	कू (कुलि)
वर्त्स्य		
चह्र / चड–खुनि (सं. चटक)	चरखुनि / चलखुनि	चखु
बह्र / वड–खुनि (सं. वर्तक)	बरखुनि / बलखुनि	बखु
तूह्रि / तुडि (सं. तन्तुभ)	तुरि / तुलि	तू (तुलि)
घाह्र (सं. घात)	घार / घाल	घा: (घाल)

पर्यं / परें (सं. पद्म)	परे / पले	पलेस्वां
घ्यर (सं. घृत)	घेर / घेल	घ्यः (घ्यल)
लीह्रि (सं. रीति)	लिर / लिल	ली (लिल)
कुह्रि / कोडि (सं. कुद्दाल)	कुरि / कुलि	कू (कुलि)
तोह्लकुडि / तोडकुडि(सं. तौत्र)	तोरकुडि	त्वःकू

पाश्विक

गोह्ल / गोड (सं गोल)	गोर / गोल	ग्वः (ग्वल)
गुंह्रि / गुडि (सं. गोल ?)	गुरि / गुलि	गू (गुलि)
कह्ल / कड–गुडि (सं. कलय)	कलगुलि	कयगु (कयगुलि)
पह्रि / पोह्ल (सं. प्रवल)	पोर / पोल	पू (पुलि)

सँय्–बर्मा

ह्निण्ड (संब.* न्यित्)	न्हेर / न्हेल	न्ह्यः (न्ह्यल)
सडं / सह्लं (संब. *स्राङ)	सर / सल	सल

च्वय् न्ह्यथना बह्लखुनि, चह्लखुनि संस्कृत सँय्–बर्मा संयुक्त पर्याय खनेदु। बेनेडिक्ट (१९७२:३८), व शेफर (१९५२:९६) या कथं "खुनि" या सँय्–बर्मा भाषाया सम्बन्ध थथे खनेदु।

सँय्–बर्मा	बर्मा	कुकी	नेपालभाषा
कुव्	खुइ / ख्युंइ	म–खू	–खु–(खुनि)

च्वय् न्ह्यथना सं. पटलया विकास थीथी कथं जूगु दु। "न्यातपोल" य् थ्व पोल जूगु दु। (तमोट, २०४३) च्वय् न्ह्यथना पाश्विक (lateral) वर्णया उत्क्षिप्त वर्णय् हिलीगु नेपालभाषाया न्ह्यपुलां इलय्या स्वभावं नेपालया इतिहासय् हे छगू न्ह्रगु तथ्य लुइके फुगु दु। गोपालराजवंशावलीया "पह्लिपो" खँग्वःया अर्थ आःतक सुनं इतिहासकारं छ्याय् मफुनि (पेटेक, १९८४, बज्राचार्य व मल्ल, १९८५: ४७, ९५, १४२ मल्लजुं तँसाय् "नेपालभाषा शब्दावली" पौ १७८ स प्रति + पो a classifier for long objects ? बियातःगु दु। थ्व भिपू आदि पू खँग्वःया पूर्व रूप खः। संस्कृत प्रवलया अर्थय् "पोह्ल" ने. सं. ५०० या नारदस्मृतिस स्पष्ट बियातःगु दु। गथेः–

मुक्तावज्र प्रवालानां सप्ताहान्तु परीक्षणं (४८ ख: ४)

मूर्ति, हीर, प्रोह्ल ङ्यायेस पाखिरपे माल्व (४८ ख: ५–४९ क: १)

३.२.३. ओष्ठ्य श्रुति तालव्य श्रुती हिला

नेपालभाषाया आन्तरिक विकासया ज्वलय् न्ह्यपुलां नेपालभाषाया इलय् ओष्ठ्य श्रुति (labial glide) व तालव्य श्रुति (palatal glide) य् स:ग्वलय् हिलीगु स्वभाव खंदु । थ्व उच्च अग्र स्वर (इ) व अर्धसंवृत (half close) मध्य अग्र स्वर (ए) दुथाय् अथे हिलीगु ख: । दोलखा-भाषाय् वर ("वल") या नं यर जूगु दु । न्ह्यपुलां नेपालभाषा ईया थ्व स्वभावया ज्ञानं नेपालया इतिहासय् हाकनं छगू महत्वपूर्ण शब्दया रहस्य उद्घाटन जूगु दु ।

बज्राचार्य व मल्ल (१९८५) जुपिसं सम्पादन यानादीगु गोपालराज-वंशावली छगू घटनाया टिपोट थथे बियात:गु दु:–

मूल पाठ:–

> स. ४१० फाल्गुण कृष्ण प्रदीपदा जयतारिं वस्यं लिं तेल नवक्वाठ काया बुगन्देवल पयिसरपम्भण्डार दुंता । (पत्र ४० क: २–३)

धनबज्रजुया नेपाली अनुवाद:–

> ने. सं. ४१० (वि. सं. १३४६) फाल्गुन कृष्ण प्रतिपदाको दिन जय-तारि (जितारिमल्ल) आई नुवाकोट दखल गरे । बुङमतीको देवलमा (राता मछिन्द्रनाथकहां गई कोश चढाए । (पृष्ठ ९६)

कमलप्रकाशजुया अंग्रेजी अनुवाद:–

> In N.S. 410 Phalgun Krsna Pratipada, Jaya-tari come and occupied Navakvatha. In Bugan-deval (Bunga), he donated a treasure for the maintenance (of the temple). (p. 143)

थन बज्राचार्यजुं "वना:" व मल्लजु "ल्ह्वनेत" धका: अर्थ छ्या:गु "पयिसरपम्" खँग्व: वास्तवय् संस्कृत (प्रविश्) धातुइ रपम् प्रत्यय स्वाना: दुगु प्रविशरपम्या न्ह्यपुलां ईया छगू भाषिक स्वभावकथं ह्यूगु छगू रूप ख:, गुकिया अर्थ "दुहांवना:" ख: । मल्लकालया नेपालया मैथिली, नेपाल-भाषाया प्याखनय् छ्यलागु पैसार ("दुहां वनेगु") नं थ्व हे प्रविशनाप

सम्बन्ध दुगु खँ टर्नरं (१९६६, ल्या ८८०३) क्यनातःगु दु।

थुकिया प्रेरणार्थक रूपया छ्यला ने. सं. ५०० या नारदस्मृतिस नं जूगु दु। गथेः—

शिखरपन धर्ममार्गेस पयिसरपेंके माल्व। (पत्र ११० कः ३)

(स्यनाः धर्मया लंपुइ दुत छ्वये माल)

ने. सं. ६३८ या तन्त्राख्यानय् नं थ्व खँग्वः छ्यलातःगु दु। गथेः—

थ्व सिक किसिया प्यंटस सु पयिसरपं चोंना धास्यं शरतं छोकटों जुरों। (पत्र १८ खः २)

(थ्व सीह्म किसिया प्वाथय् सु दुहां वनाः च्वना धकाः सःताः छ्वःगु (सःतूगु जुल।)

"वि" या यि जुइगु स्वभाव न्ह्यपुलां नेपालभाषाय् न्ह्यसँय्–बर्मा (Proto Tibeto-Burman) या हे स्वभाग खः धैगु खँ शेफरं (१९५२:९७) क्यनातःगु दु। छगू दसु स्वयेः—

अर्थ	पूलां सँय्	बर्मा	कुकी	नेपालभाषा
खिचा	ख्यि	ख्वे	युइ	खि–चा
वि	यि	वे	उइ	इ

थ्व सम्बन्धय् जि नं छगूः सुज्याय् न्ह्यथनागु खः (तमोट, १९८४)

आः थ्व स्वभावं नेपालभाषाय् छु गथे खँग्वःहिल धैगु स्वये। गथेः—

न्ह्यपुलां	लिपुलां	न्हूगु
वे, वि	ये, यि	इ
सँय्–बर्मा मूल		
वीजे, यिने	यिने	हिने (गां)
विलं, यिलं	यिलं, हिलं	हिल (चाः)
वेजे, ने	यने	यने (तापाक)
वेंङा	येंङा, ङेंङा	स्यना (खं)
विङा	यिङा	हिना (कापतं)
संस्कृत मूल		
वेला–वेल, येल	येल	ई (इल)

विनायक–विनाय, यिनाय	यिनाय	इनाय्
विज्ञापन–विनाप, यिनाप	यिनाप	इनाप
विष–व्यस, येस	यस	यस (पुलां)
विवाह–वेहे, येहे	येहे, यिहि	इहि
वेहेपा, येहेपा	येहेपा, यिहिपा	इहिपा
वितान–विरान, यिरान	यिरान, यिलान	इलां
वृध (टी)–विरि, यिरि	यिरि, यिलि	इलि (दोलखा)
वर्तिका– *वितार, यितार	यितार, यिताल	इता: (इताल)
असि–वेस, येस	येस	ई चा

३.२.४. श्रुतिया स्वरयन्त्रीभवन

पुलांगु नेपालभाषा निथी दुगुया छगू पक्ष श्रुतिया स्वरयन्त्रीभवन (glottalization) जुइगु नं छथी ख: । वास्तवय् थ्व महाप्राणीभवन (aspiration) जूगु ख:, तर लिपा थ्व स्वरयन्त्रीभवन जूगु खनेदु । थ्व हिलेज्या उच्च अग्र स्वरय् व तालव्य श्रुती हे खासयाना जूगु दु । गथे.–

न्ह्यपुलां	महाप्राण रूप	लिपुलां	थौंकन्हय्
यिति	*ह्यिति	हिति	हिति
विलं, यिलं	*ह्यिलं	यिरं / यिलं	हिल (चा:)
विङा, यिङा	*ह्यिङा	यिङा, हिङा	हिना (गां)

३.२.५. उकारान्त विशेषण प्रत्ययया विकास

थौंकन्हय् नेपालभाषाय् गुथी उकारान्त प्रत्यय छ्यलेगु या: । इपिं छक: स्वये:–

१)	उँ –	अन्त	याउँ, खिउँ, आदि
२)	कु –	,,	चाकु, चिकु, आदि
३)	चु –	,,	यचु, पिचु, आदि
४)	तु –	,,	क्यातु, श्यातु, आदि
५)	नु –	,,	त्यानु, प्यानु, आदि
६)	मु –	,,	च्यामु, लुमु, आदि
७)	यु –	,,	तुयु, भुयु, आदि
८)	लु –	,,	बुलु, सालु, आदि
९)	सु –	,,	चासु, छ्वासु, आदि (शर्मा, १०६९:२३२-२३४)

थन उकारान्त जूगुया इतिहास पुइका स्वय्बले न्ह्यपुलां नेपालभाषाया इलय् थ्व "अवु" खने दु । – क्, च्, य् आदि उपान्त्य (penultmate) वर्ण धा:सा गुलि सँय्–बर्मा मूलया अंश व गुलि ब्यागलं बद्ध रूप खनेदु । थ्व उकार विशेषणया विकासय् छपुलु स्वये । थन न्ह्यथना वर्ण (रंग) वाची खँग्व:या चर्चा तमोट (१९८९) स नं जूगु दु ।

न्ह्यपुलां –अवु, उ	लिपुलां ओ, उ	न्हूगु उ
वर्णवाची		
हेङ्वु, हेङो, हेङ्गु	हेङो, ह्याङ्गु	ह्याउँ
हकवु, हककु, हको, हकु	हाको, हाकु	हाकु
वङु, वङो, वंङ्गु,	वङो, वाङु	वाङु
वंचवु, वंचो, वंचु	वंचो, वंचु	वच
सियवु, सियो, सियु	सियो, सियु (व)	सियु
एयवु, एयो, एयु	एयो, एयु	(ह्यासु)
तोयवु, तोयो, तोयु	तोयो, तोयु	तुयु
भोयुवु, भोयो, भोयु	भोयो, भुयु	भुयु
मेगु		
इयतवु, इयतु	इयातु	इयातु
खिङु, खिङो, खिङु	खिङु	खिउँ
पंङ्वु, पंङो, पङु	पाङु	पाउँ
यचुवु, यचो, यचु	यचु	यचु

थन न्याथी ध्वनि–प्रक्रियाया विकासया दसु जक क्यने खन । न्ह्यपुलां व लिपुलांया भेद क्यनेफैगु मेमेगु नं प्रक्रिया दु, गुकियाबारे लिपा च्वय्गु जुइ ।

३.३ जीवताया अन्विति

थौंकन्हय्या नेपालभाषाय् जीवता अन्विति (animacy concord) तस्सकं उत्पादनशील (productive) खनेदु । थ्व रूप वाक्य–विज्ञान (morphosyantax) या विषय ख: । नेपालभाषाया संज्ञा शब्दयात सजीव (animate) व निर्जीव (inanimate) निथी ब्वथलेगु या: । थुकिया व्यवस्था थथे दु:–

जीवता	छबचं	तबचं
सजीव	ह्म	पिं/त
निर्जीव	गु व मेमेगु	त

थ्व व्यवस्था लिपुलां नेपालभाषाया इलय् विशेषरूपं ब्वलन। न्ह्य-पुलां इलय् थ्व खनेमदु। न्ह्यपुलांया नं लिपागु इलय् ब्वलंगु दय्‌माः, माला स्वय्‌मानि। न्ह्यपुलांया थ्व अभाव मल्लजु (११०५: २२–१२) नं वाः चाय्-का दीगु दु+ जीवता प्रत्ययया अभाव न्ह्यपुलानय् दुगु खँ क्वय्‌बिया छुं दसु क्यं।

थ्व क्षनस थौल्वस्यं काय मदो

(नारदस्मृति, ने. सं. ५००, पत्र ३० क: २–३)

(थ्व इलय् थूह्मसें। थुवालं काय्‌मदु)

परदेशन वव बनिजार सीयु जुरों (व हे, पत्र ३२ क: १–२)

(परदेशं वःह्म बंजाः सिनावंगु घडी)

पलाखचोस बंधनस चोङग्व जया नन्ददेवस थ्व वलन मुक्ति जुवटों

(गोपालराजवंशावली, पत्र ४० क: ५)

(पलाखचोय् बन्धनय् च्वंह्म जयानन्ददेवया थःगु बलं मुक्ति जुल)

कुल याक्व जयचन्द फनपीत वव (व हे, पत्र ४० ख: ५)

(कुलि चिनाः वःह्म (याःह्म) जनचन्द फंपि वल)

३.४ क्रिया रूपायन

ह्मयपुलां नेपालभाषाया इलय् जीवता अन्वितिया अभाव खने दःसां क्रिया रूपायनया धाःसा अस्तित्व दुगु खँ सी दु। थ्व क्रिया अन्विति सँय्-बर्मा मूलया नं स्वभाव खः धैगु खँ भाजु डेर्लासीं (१९८९) हालय् क्यनादीगु दु। थुलि जुयाः नं हेलजुं ई. १९७१ स प्रतिपादन यानादीगु नेपालभाषाया वचन-प्रणाली आत्मनेपदी (coujunct) व परस्मैपदी (disjunct) या प्रणाली न्ह्यपुलां नेपालभाषाय् यच्चुक सीमदु। यक्व ह्मापा भूत व भविष्यया भेद जक दु ला थें च्वं।

थन पुलांगु नेपालभाषाया समापिका (finite) क्रिया प्रणालीया जक विकासय् छपुलु स्वय्‌गु ज्या जुइ। समापिकेतर (non-finite) प्रणालीया ब्यागलं विशेष अध्ययन याय्‌बह जू। समापिका-इतर जोर्गेन्सनया प्रत्यय <u>या–ले</u>(ए ११), <u>या–काले</u> (सी ६) व <u>या–वल</u> (सी ७) या विकास संस्कृत-

या काल/वेला पाखें जूगु जुङ्गु धकाः डा. मल्लजुं (१९८९:३) कनादीगु खँय् बिचाः याय्‌बह जू । संस्कृत कालया काले वा वेलाया वल जुइत आपालं ईया विकास प्रक्रियां जक जुइफु । न्ह्यपुलां नेपालभाषाया समापिका-इतर क्रिया प्रणालीया सामान्य अनुभूति थ्व क्वय्‌बिया कथं ब्वलंगु आभास ज्यू । गथेः–

ले– लन–लें –ले

काले – का प्रेरणार्थक स्वानाःदुगु

वल– वये क्रिया नाप स्वाःवःगु लन–लें–ले

न्ह्यपुलां ईया थीथी सफुती समापिका क्रियाया विकास थथे जूगु लूगु दु ।

क्रिया प्रकार	आत्म अभूत	आत्मभूत	परअभूत	परभूत
हरमेखला, ने. सं. ४९४				
१ (ने)	ञे	ङा	यु	ग्व
२ (ये/त)	य/ये	ङा	यु	तं/क्व
३ (ये/ल)	य/ये	या	यु	रं/रो
४ (ले)	–	–	–	ल
नारदस्मृति, ने. सं. ५००				
१	ज/ञे	ङा	यु	ग्व/नो
२	च/ये	तङा	यु	तं
३	य/ये	रङा	यु/यौ	रं/व/क्व
४	ञ्ले	–	–	लं/ल्व
गोपालराजवंशावली, ने.सं. ५०९ पाखे				
१.	ञे/ने	ङा	–	ग्व
२.	च/ये/य	ङा	–	व/क्व
३.	य/ये	या	यु	लं/क्व/व
४.	ले	ला	–	ल
पुत्रपौत्रादिबोधिनी, ने.सं. ५०१				
१.	ज/ञे	ङा	जु	गु
२.	च/ये	ङा/या	यु	वु/कु/क्व

३.	ये	या	–	वु/व/रो
४.	–	–	–	लु/त्व

बालबोधिनी, ने.सं. ५०६

१.	ज/ञे	ङा	–	गु/ग्व
२.	च/ये	ङा/या	–	क्व/त
३.	ये/यौ	या	यु	व/रों/रं
४.	ले/य	(या ?)	–	त्व/लु

सुमतिसिद्धान्त, ने. सं. ५६३ पाखे

१.	ञे/ने	ङा	–	ग्व
२.	च/ये	ङा	–	व/क्व
३.	ये	या	यु	व/रों/लं
४.	–	–	–	त्व/लं

थ्व दसु न्ह्यपुलां नेपालभाषाया समापिका क्रियाया प्रत्यय क्वयुबिया कथं मुंके फु:–

१.	ज/ञे/ने	ङा	ञु/ञु	गु/ग्व/नौ
२.	च/य/ये/यं	(तं)ङा	यु	व/क्व/तं/वु/कु
३.	च/य/ये	या/रङा	यु/यौ	रं/रों/व/क्व/वु
४.	ले/य	(ला/या ?)	–	ल/लं/त्व

थ्व सारांश धलकयु न्ह्यपुलां इलयु नं आत्मप्रभूत व परभूतया भचा ह्लापा व लिपाया रूप थथे खनेदु:–

	ह्लापा	लिपा
आत्मप्रभूत	ज	ञे/ने
	च	ये
	च	यें
	ले (य ?)	ले
परभूत	गु	ग्व/नो
	कु/वु	च्व/व/तं
	क्व/वु	क्व/व/रं/रो
	त्व/रों	लं/ल

लिपुलां नेपालभाषाया क्रिया रूपावली जोर्गेन्सन १९४१ स सविस्तार द हे दु। न्ह्यपुलांया च्वय् न्ह्यथना दसुं नेपालभाषाया अबलेया समापिका क्रियाया मूल प्रत्यय ज/च, ङा/या, यु व ग्वाटों/रों ख:। कालक्रमिक विकास थथे जुल:—

मूलप्रत्यय		न्ह्यपुलां	लिपुलां	थौं न्ह्यः
१ ह्वासथ्व: +	ज	ञे/ने	ने	ने
२	च	य	ये	ये
३	ङा	ङा	ना	ना
४	या	या	या	या
५ ह्वासंथ्व: +	ग्व	ग्व	नो	व
६	टों	टों	तो	ट
७	रों	रों	लो	ल
८	यु	यु	यु/यि	इ

च्वय न्ह्यथना दसुइ लेया रूपाबलीया अभाव व उकिया मेगु रूप ये नं व:गुलि व येया हे मेगु भेद ख:ला थें च्व। थज्यागु य/र या वर्माभाषाय् आपालं दु।

४ उपसंहार

च्वय् न्ह्यथना सर्वेक्षण व उकिया विश्लेषणं क्वय्बिया सुझाव न्ह्यथने फु।

१ पुलांगु नेपालभाषा निथी दुगुलि कोशय् उकिया ब्यागलं अस्तित्व स्वीकार याना: निथाय्सं अर्थ वा विवरण बीबह जू। फुकमध्ये छगूयात मूल नालेबले आपालं रूप भेद खने दया: अलमल जुइफु।

२ प्रकाशोन्मुख खँग्व: धुकू तस्सकं तप्पं जुइगु संभावना दुगुलि व निथी पुलांगु नेपालभाषाया विशेषता यचुक स्वये दय्केत न्ह्यपुलां व लिपुलां नेपालभाषाया ब्यागलं कोश सम्पादन याना: निब्वय् पिकाय्बह जू। न्ह्य-पुलां नेपालभाषाय् परम्परागत कोश (Lexicon) या अमरकोश १, २, ३ व ४ नं दुथ्याकेबह जू।

३ लिपुलां नेपालभाषाया व्युत्पति बीबले न्ह्यपुलांया रूप न्ह्यमथंसे छक्वलं स्रोतभाषाया खँग्व: बीबले छगू तह्या अभावं व्युत्पतिया विश्वसनियताय् शंका जुइगुलि न्ह्यपुलांया रूप बीगु व्यवस्था याय्बह जू।

लिँसा १

अमरकोश-संगति पर्यायया दसुः काजी व मझी

Examples of Amarakosa Concordance Synonyms

	विवरण	काजी	मझी
१	पर्याय संख्या	२. ८. ४. ३	२. ८. ५. १
२	संस्कृत प्रातिपदिक्	कर्मसचिव	महामात्य, प्रधान
३	नेपाली	काजी	राजाका मुख्य सहाय (भारादार)
४	अंग्रेजी	minister	the King's companious
५	पुलांगु नेपालभाषा		
	अ १ (५०१)	काजी (३८ खः १)	मझी (३८ खः १)
	अ २ (५०६)	राजास परिकर द्वाको (७६ खः ५)	प्रधानिक (७६ खः५)
	अ २ (ख)	राजास परिकर द्वाको (५८ खः १)	प्रधानिक (५८ खः२)
	अ ३ (५५०)	–	राजान मङ्तया (६७ ख : ३)
	अ ३ (क) (६३७)	काजी (४१ खः १)	मझी (४१ खः १)
	अ ४ (५६१)	–	–
	अ ५ (६६२)	राजास परिकर द्वाको (६५ खः ६)	प्रधानिक (६५ खः६)
	अ ६ (७१८)	घरसार याक मन्त्री (७१ खः ५)	महात, सेष्ट (७१ खः ५)
	अ ७ (८०३)	भंदिरि, कारकं धाव (६० कः ६)	प्रधानमन्त्री, मूल सेष्ट (६० कः ७)
६	उर्दु हिन्दी शब्दकोश	न्यायकर्ता, मुंसिफ	
७	नेपाली शब्दकोश	Ruler, governer	

of a province,
general honorific
term......

लिधँसा

नेपालभाषा

जोशी, पन्नाप्रसाद, १०७६, संक्षिप्त नेपालभाषा शब्दकोश । काठमाडौं: रत्न प्रसाद जोशी ।

तमोट, काशीनाथ, ११०१, "लिच्छवि अभिलेखया संस्कृत मखुगु खँग्व:या त्याःचा" खेलुइता, २, पौ १३१–१३६ ।

११०२, "पारसी प्रकाश" सितु, ६१, पौ ४५–५० ।

११०३, पुत्रपौत्रादिबोधिनी । यँ: पासामुना ।

११०३, क्रिया क्रियार्थकय् दुतिनेगु मछिना । पुलांगु नेपालभाषा शब्दकोश निर्माण उपसमितिया मुँज्याय् न्ह्यथंगु पौ, (अनालागा ४ विहिवार), पौ१–४ ।

११०५, "ए, ओ नेपालभाषाय् धात्थें दुगु ध्वनिग्राम: छगू प्रस्तावना", इनाप, ३:२६:१२५ (अनलाथ्व १५), पौ ६ ।

११०५, "भाषा कालक्रम–विज्ञानकथं स्वपया नेपालभाषा", गं, पौ १४३ –१५७ ।

११०५, "नेपालभाषाया विकासय् मूल बौद्धतय् देन", न्हसला, १५, पौ ४५–६४ ।

११०६, "नेपालभाषा खँग्व:या विकासय् छपुलु", अन्तर क्याम्पस, १:१ (सिल्ला), पौ १००–१०८ ।

११०६, पुलांगु नेपालभाषाया खँग्व:धुकू व संस्कृत त्यासा खँग्व: पुच: । नेपालभाषा शब्दकोश निर्माण समिति, च्वसापासा ग्वसालय्, सिल्लागा ५ शनिवार जूगु "पुलांगु नेपालभाषा खँग्व:धुकू सम्बन्धी गोष्ठी" न्ह्यथंगु टिप्पणी–पौ, पौ २ ।

११०६, नेपालभाषाया क्रियार्थक प्रत्यय ये, ने, ले,–या व्युत्पति । नेपालभाषा शब्दकोश निर्माण समितिया ग्वसालय् जूगु "पुलांगु नेपालभाषाया खँग्व:धुकू सम्बन्धी गोष्ठी" स न्ह्यथंगु पौ, सिल्लागा ५ (शनिवार), पौ १–३६ ।

११०६, "मैथिली व नेपालभाषाया अन्तरसम्बन्धबारे छुं खँ, इनाप, ।
१११०, "नेपालभाषाया दक्वसिबय् ह्लापांगु खँग्व धुकू व उकिया भूमि" कुलां, ६: पौ ६६–८७ ।
नेपालभाषा शब्दकोश निर्माण समिति, १६८६, पुलांगु नेपालभाषा खँग्व: धुकूया संस्कृत त्याना खँग्व:या सर्वेक्षण । पाण्डुलिपि, १/३ पौ ।
मल्ल, कमलप्रकाश, ११००, "नेपाल खँग्व:या व्युत्पति: छपुलु" नेपालभाषा पत्रिका, (तपँपौ) पौ १–१३ ।
११०२, "मध्यकालया अभिलेखय् नेपालभाषा" खेलुइता, ३, पौ ३–१५ ।
११०५, "खुस: दँ न्ह्योया नेपालभाषाया भाषिक विशेषता" खेलुइता, ६, पौ ३–१६ ।
बज्राचार्य, धनबज्र, ११०६, "नेपालभाषाया ऐतिहासिक महत्व", खेलुइता, ७, पौ १५–२३ ।
शर्मा, रमापतिराज, १०६६, नेपालभाषाया वँ नेपालभाषाया नँ । यँ: च्वसापासा ।
"सागर" पुष्परत्न, १०७२, सुबोध नेपालभाषा व्याकरण । कान्तिपुर: "थौंकन्हे" प्रकाशन विभाग ।
स्थापित, ज्वाला, ११०६, नेपालभाषाया छगू "हितोपदेश व उकिया विश्लेषणात्मक अध्ययन । यल: नेपालभाषा केन्द्रिय शिक्षण विभागय् न्ह्यथंगु शोधपत्र । अप्रकाशित ।

नेपाली

आ. दी., पार्थमणि, २०२६ नेपाली संस्कृत व्याकरण । ललितपुर: साझा प्रकाशन ।
ढुङ्गेल, रमेश, २०४३ प्राचीन अर्थव्यवस्था । काठमाडौं: शारदाप्रसाद उपाध्याय ढूङ्गेल ।
तमोट, घाशीनाथ, २०४३ "निरूक्तको दृष्टिले न्यातपोल", समष्टि ७:२ (मार्ग–पौष), पृ. १४–२२ ।
दाहाल, वल्लभमणि, २०४१ "मध्यकालिक गोर्खाली भाषिकावाट आधुनिक स्तरीय कथ्य भाषिकामा विकसित हुँदा देखापरेका ध्वनि–परिवर्तनका प्रक्रि-

याहरू'' वाङ्मय, ४:४, पृ. १–६ ।

देवकोटा, रत्नाकर (सं०), २०२७ जुमलेली शब्द र उखान संग्रह । जुम्ला: रत्नावती देवकोटा ।

नेपाल, ज्ञानमणि, २०४० नेपाल निरूक्त । काठमाडौं: नेपाल राजकीय प्रज्ञा–प्रतिष्ठान ।

नेपाल, टङ्कमणि र अरू, २०३७, नेपालीभाषामा प्रयुक्त अरबेली र फारसेली आगन्तुक शब्दहरूको अध्ययन । मानविकी र सामाजिक शास्त्र अध्ययन संस्थान, त्रिभुवन विश्व विद्यालयमा प्रस्तुत लघु अनुसन्धान परियोजनाको प्रतिवेदन (टङ्कित) ।

पन्त, महेशराज, २०४१ ''गोपालराजवंशावलीको अवुठ शब्दको अर्थ के हो ?'' पूर्णिमा, १५:४ (माघ), पृ. ६–२४ ।

बज्राचार्य, गौतमबज्र, २०२१, ''नेवारीभाषामा फारसी अरबी आदि मुसलमानी भाषाको प्रभाव'', पूर्णिमा, १:१ (बैशाख), पृ० ३३–४६ ।

बज्राचार्य, धनबज्र (सं०) २०१६, इतिहास–संशोधनको प्रमाण–प्रमेय । ललितपुर: जगदम्बा–प्रकाशन ।

२०२१ ''डोयहरूको हुन्'', पूर्णिमा, १:४ (माघ), पृ० २०–३१ ।

२०२२, ''शमसुद्दीनको आक्रमण'' पूर्णिमा, २:४ (माघ) पृ० ६–१३ ।

२०३३, ''नेपालीभाषाको ऐतिहासिक विकास'' चुडानाथ भट्टराय (सं.), नेपालीभाषा अधिगोष्ठी, २०३३ (काठमाडौं: नेपाल राजकीय प्रज्ञा–प्रतिष्ठान), पृ० १६–३५ ।

वैद्य, जनकलाल, २०४१ राष्ट्रिय अभिलेखालयस्थित नेपालभाषा । नेवारी अभिलेख–ग्रन्थ । काठमाडौं: त्रिभुवन विश्वविद्यालय ।

२०४१, राष्ट्रिय अभिलेखालयस्थित नेपालभाषा । नेवारी अभिलेख ग्रन्थ । मानविकी र सामाजिक शास्त्र अध्ययन संस्थान, त्रिभुवन विश्वविद्यालयमा प्रस्तुत शोधप्रबन्ध ग्रन्थ (टङ्कित)

हिन्दी

चौधरी, अनन्त, १९७२, हिन्दी व्याकरणका इतिहास। पटना: बिहार हिन्दी ग्रन्थ अकादमी।

खां "मद्दाह", मुहम्मद मुस्तफा, १९८०, उर्दू–हिन्दी शब्दकोश। लखनऊ: उत्तरप्रदेश हिन्दी संस्थान।

गैरोला, वाचस्पति, १९६७ संस्कृत साहित्यका संक्षिप्त इतिहास। वाराणसी: चौखम्बा विद्याभवन।

जलज, जयकुमार, १९७२, ऐतिहासिक भाषाविज्ञान: सिद्धान्त और व्यवहार। लखनऊ: हिन्दी समिति।

तिवारी, भोलानाथ, १९७३, भाषाविज्ञान। इलाहाबाद: किताब महल।

दीक्षित, मथुराप्रसाद, १९५९, प्राकृत–प्रकाश। वाराणसी: चौखम्मा–संस्कृत, सीरीज–आफिस।

योगी, नरहनिनाथ, २००९, संस्कृतपारसीकपदप्रकाश। काशी: योग प्रचारिणी।

सेठ, हरगोविन्ददास (सं.), १९६३, प्राकृत शब्द महार्णव (पाइअ सद्द महण्णवो)। वाराणासी: प्राकृत ग्रन्थ परिषद्।

संस्कृत

पन्त, नयराज र अरू २०३५, "ताडपत्रोपलब्ध: सुमतिसिद्धान्त" (परिशिष्ट२) सुमतितन्त्रम्। काठमाडौं: त्रिभुवन विश्वविधालय।

शाहदेव, प्रतापसिंह, २०२८, धन शमशेर (विस्तारक) वृहत् पुरश्चर्यार्णव (द्वितीय खण्ड)। काठमाडौं: धन शमशेर।

ENGLISH

Baugh, Albert C., 1977. A History of the English Language. New Delhi: Allied Publishers Private Limited.

Benedict, Paul K., 1942. "Tibetan And Chinese Kinship Terms" Harvard Journal of Asiatic Studies, 6.

1972. Sino-Tibetan: A Conspectus, Cambridge: University Press.

Bista, Dor Bahadur, 1982. "The Process of Nepalization", Anthropological And Linguistic Studies of The Gandaki Area In Nepal. Tokyo: ISLCAA, pp. 1-20.

Conrady, August, 1891. "Das Newari: Grammatik und Sprachproben" ZDMG. 45, pp. 1-35

1893. "Ein Sanskrit-Newari-Worterbuch: Aus dem Nachlasse Minayeff's herausgegeben". ZDMG, 47, pp. 214-226

Delancey, Scott, 1989. "Verb agreement in Proto-Tibeto-Burman" BSOAS LII: 2

Doherty, Victor S., 1978. "Notes on the origins of the Newars of the Kathmandu valley of Nepal.", James F. Fisher, ed. Himallyan Anthropology (The Hauge: Mouton), pp. 433-445.

Grierson, G. A., 1967. Linguistic Survey of India III: 1, Delhi: Motilal Banarasidass.

Hale, Austin, 1980. "Person Markers: Finite Conjunct and Disjunct Forms in Newari" in R. Trail, ed. Papers in South-East Asian Linguistics, No. 7. Canberra: Australian National University, pp. 95-106

Hargreaves, David and Kashinath Tamot, 1985. Notes on the History of some Newari verbs: Preliminary evidence. Paper presented to the 18th ICSTLL, August 27-29, Bangkok pp. 17. Mimeographed.

Hodgson, Brian H., 1972. Essays On The Languages Literature And Religion Of Nepal And Tibet, New Delhi: Manjusri Publishing House.

Joffers, Robert J. and Ilse Lehiste, 1979. Principles And Methods For Historical Linguistics. Cabridge: The MIT Press.

Jorgensen, Hans, 1921. "Ein Beitrage Zur Kenntnis des Nevari" ZDMG, 75, pp. 213-226.

1936. "Linguistic remarks on the verb in Newari", Acta Orientalia, XIV: 4, pp. 280-285

1936. A Dictionary of the Classical Newari. Copenhagen: Levin & Munksgaard.

1941. A Grammar of the Classical Newari. Copenhagen: Levin & Munksgaard.

Kirkpatrirk, 1811. An Account of the Kingdom of Nepal, London: W. Bulmer and Co.

Kolver, Ulrike and Barnhard 1978. "Classical Newari Verbal Morphology". Zentralasiatische Studien, 12, pp. 173-316

Malla, Kamal P., 1980. "Amrita Nanda's Grammar A. D. 1831" Nepalese Linguistics, 1, pp. 41-49

1981. "Linguistic Archaeology of the Nepal Valley; A Preliminary Report", Kailash, VIII, pp. 5-20

1983. "River names of the Nepal Valley: A study in cultural annexation", CNS, 10: 1-2, pp. 57-68.

1988. To Borrow or not to Borrow; A Lexicographer's dilemma. A paper presented at the 9th Annual Conference of the Linguistic Society of Nepal.

1989. The Classical Newari Dictionary Project; Problems and Prospects. A paper presented and the symponsium on Classical Newari Dictionary, sponsored by NBDC, Feb. 25, pp. 5. Mimeographed.

Naradasmriti: A facsimila edition. Kathmandu, Nepal Text Society (forthcoming).

Petech, Luciano, 1984. Mediaval History of Nepal. Rome; IIMEO.

Shafer, Robert. 1952. "Newari and Sino-Tibetan", Studia Linguistica, VI, pp 92-109.

Shresthacharya, Iswarananda, 1981. Newari Root verbs, Kathmandu; Ratna Pustak Bhandar.

Sukhbaatar, Sh. Bira-O, 1979, "On the Tibetan And Mongolian Translations of Sanskrit Grammatical words", Indologica Taurinencia, VII, pp. 127-137.

Tamot, Kashinath, 1984. Changing Labial glide Palatal glide in the Early Classical Newari. Paper presented at the fifth annual conference of the Linguistic Society of Nepal, November 26–27.

1984. The Guna and Vrddhi forms of the Newari high vowels. Paper presented in a paperreading seminar sponsored by Linguistic Society of Nepal, February 10.

1985. A List af Ancient Verbal suffixes, pp. 7, Typescript.

1989. Etymological notes on two words of ritual seeds of an ancient inscription. Paper Presented at the tenth Annual Conference of Linguistic Society of Nepal, November 26–27.

Turner, R. L., 1966. A Comparative Dictionary of the Indo-Aryan Languages. London: Oxford University Press.

1980. A Comparative and Etymological Dictionary of the Nepali Language. New Delhi: Allied Publishers Private Limited.

Vajracarya, Dhanavajra and Kamal P. Malla, 1985. The Gopalarajevamsavali. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag / Nepal Research Centre Publication 9.

Vogel. Claus, 1979. Indian Lexicography, Wiesbaden; Otto Harrassowitz.

Webster, Merriam, 1967. Seventh New Collegiate Dictionary. Calcutta; Scientific Book Agency.

Williams, Monier, 1985. A Sanskrit- English Dictionary. Delhi: Motilal Banarasidass.

Nepal Bhasha Dictionary Committee Files

1980. A Comprehensive Dictionary of Classical Newari. A Pilot project towards the Compilation of a comprehensive Dictionary of Classical Newari. A Research Project proposal, pp. 2 ?. Mimeographed.

1984. Verb Paradigm of Parasi Prakash. Typescript.

1984. Card file Compilation of Parasi Prakash. Typescript.

1985. Card file Compilation of Amarakosa 2. Typescript.

1985. Card file Compilation of Amarakosa 1. Typescript.

1986. Card-file Compilation of Lexicon Project. Computer print out.

1987. A Lexicon of the Newari drawn from traditional Kosa sources. Computer Print out.

1989. Recompilation of Amarakosa - section 8. Computer Print out.

1989. Gopalarajavamsavali. Computer Print out.

1990. Card-file Compilation of Dictionary Project. Cards only.

Nepal-German Manuscript Preservation Project Microfilms

Amarakosa, Palm leaf, N. S. 550, Reel no. B 14/25, fol. 108

Amarakosa, palm leaf, N. S. 501, Reel no. B 14/11, fol. 78

Amarasimha Saphuli, thyasaphu, N. S. 831, Reel no. G 6/21, fol. 31

Bhasasamgrahasara, paper, N. S. 810, Reel no, E 690/1, fol. 31

Gopalarajavamsavali, palm leaf, c. N. S. 509, Reel no. B 18/23, fol. 48

Gosthipatra, palmleaf, NS 235, Reel no. E 1403/13, fol. 1

Haramekhala, paper, NS 494, Reel no. c, 106/5, fol. 80

Naradasmrti, palmleaf, NS 500, Reel no. ML 29, fol. 135

Parasi Prakasa, paper, NS 820, Reel no. A 559/8, fol. 20

Sacitrasvasariravayava, paper, no. date, Reel no. E 1240/16, fol. 1 (In the possession of K. N. Tamot's library Shubha Saphukuthi)

Sadyantakosasara, palmleaf, NS 620, Reel no. C 26/7, fol. 92

Sarasvati prakriya, paper, no date, Reel no. E 136B/8, fol. 43

Sarasvati Prakriya, paper, no date, Reel no. E 344/10, fol. 134 (Belonged to king Pratap Malla (761-794) of Kathmandu)

Asha Archives and CUL

Amarakosasara, palmleaf, c. NS 591, fol. 87, A. A.

Kosa Samgraha, paper, NS 730, fol. 23, A. A.

Balabodhini Vivriti, palmleaf, NS 506, Cambridge University Library, fol. 161

नेपालभाषा शब्दकोश निर्माण समितिया ग्वसालय् ने. सं. ११११० चौलागा ११/ई. सं. १९९० अप्रिल २१/ वि. सं. २०४७ वैशाख ८ शनिवाः खुन्हु जूगु पुलांगु नेपालभाषा खँग्वः धुकूसम्बन्धी कार्यशाला गोष्ठीस न्ह्यब्वःगु ज्यापौ) – सं.

पिकाकया थःगु खँ

थ्व सफू ने. सं. ११०८ नेपालभाषा शब्दकोश निर्माण समितिया मुँज्याय् हनेबह्म्ह प्रा. भाजु काशीनाथ तमोटजुं न्ह्यथनादीगु कार्यपत्र जिमिगु कुलां साहित्य पाःलाःपाखें पिथने दयाः जिपिं तस्सकं लय्ताः। थ्व कुलां ल्याः १२ पाखें साभार यानागु खः।

नेपाः धइगु हे मूलरूपं नेवाः जाति, नेवाः संस्कृति, नेवाः कला व साहित्य खः। तर थौं बहुदल व्यवस्था वयेधुंकाः नं अझं झी उपेक्षित, उलि जक मखु सी धुंकूगु संस्कृत भाय्यात म्वाकेत थौंया सरकार कांम्ह् सल थें ब्वाँय् वनाच्वंगु दु व गन वनाः क्वब्वाइगु खः, वला स्वयेगु ल्यंदनि। अथे जूगुलि आशाय् तक्यना च्वनीगु मखु झीसं नं फुगुचाःगु ज्या याना क्यनेगु झीगु कर्तव्य खः।

खय्तला थ्व सफू बःचाधंगु जूसां थ्वया बिस्कं महत्व दु। सु नं व्यक्ति झीगु नेपालभाषा साहित्यया पुलांगु भाषा, व्याकरण गय् च्वं ! गथे च्वं !! धइगु खँ सीकेत थ्व सफूतिं आपालं ग्वहालि याइ। लिसें एम. ए. तगिनय् नेपालभाषा विषय कयाः ब्वनीपिं पासापिन्त आपालं ग्वहालि याइ धइगु भलसा कयाच्वना। खय्तला थौं एम. ए. तगिनय् नेपालभाषाया कक्षा सञ्चालन जूगु १० दँ मयाये धुंकल तर थ्वयात ग्वहालि ज्वलंया रूपय् सफूत तस्सकं म्हो, म्हो जूगु हुनि च्वमिया अभाव व पिकाक मदुगु थें च्वं। उकिं च्वमितय्त व ब्वमितय्त उत्साहित यायेत झीगु नेपालभाषाया साहित्यिक संघ संस्थां थ्व खँयात वाचायेके माःगु दु। उलिजक मखु थौंकन्हे फुइ धुंकूगु सफूयात हानं पिथनेमाःगु व न्हू च्वमि भाजुमय्जुपिनिगु सफू नं पिथनेगु आवश्यक ताय्का च्वना। सुभाय् !

ने. सं. १११३ न्हूदँ

कुलां साहित्य पाःलाः